

A DIKTATÚRA ÉVTIZEDEI

A kötet a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0014, 'TEHETSÉGTÁMOGATÁS
A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM KILENC
TUDOMÁNYÁGÁBAN' c. projekt támogatásával valósult meg.

A DIKTATÚRA ÉVTIZEDEI

Tanulmányok, esszék, előadások 1.

Szerkesztette: Horváth Miklós

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet-
és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Piliscsaba
2013

A diktatúra évtizedei
Tanulmányok, esszék, előadások 1.

Szerkesztette: Horváth Miklós

Lektorálta:
M. Kiss Sándor
Horváth Miklós

Olvasószerkesztő:
Fehér Bence
a Magyar Írószövetség tagja

Kiadja a **Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar**
Történelemtudományi Doktori Iskola
Piliscsaba
<https://btk.ppke.hu>

Felelős kiadó:
Szuromi Szabolcs Anzelm

Tördelőszerkesztés, nyomdai előkészítés, borítógrafika:
Fodor Krisztina Dóra

A témakörben rendezett konferencia szervezésében és a kötet szakmai munkálataiban részt
vett, közreműködött a

Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület
(TITE)

www.tite.hu

© Horváth Miklós, a szerzők

ISBN 978-963-308-117-4ö
ISBN 978-963-308-118-1

Tartalomjegyzék

JANČÁR MÓNKA:

Kommunista diktatúra Csehszlovákiában:

Milada Horákováék és társainak pere..... 7

CSERVENKA FERDINÁND:

Egyházellenes támadások Csehszlovákiában a kommunista diktatúra idején..... 21

MÓZES AMBRUS:

Egy angol kémét egy maláj terroristáért? 33

CSESZKA ÉVA:

Az FM-per és a Tájékoztató Iroda határozata közötti kapcsolat (1948)..... 47

JANČÁR MÓNKA¹

Kommunista diktatúra Csehszlovákiában: Milada Horákovának és társainak pere

Az 1948 februárjában bekövetkező hatalomátvétel után Magyarországhoz hasonlóan Csehszlovákiában is működésbe lépett a kommunista államgépezet. Megkezdődött a nem kommunista pártok feldarabolása, legjelentősebb képviselőik megfigyelése, majd bebörtönzése, végül pedig az egypártrendszer bevezetése. Tanulmányom elsősorban arra törekszik, hogy röviden szemléltesse a kommunista Csehszlovákia első, Karel Kaplan² szerint legnagyobb kirakatperének történetét, valamint hogy a kutatások során felmerülő kérdésekre választ adjon.

Milada Horákovának³ és társainak pere tökéletesen beleillett a kommunisták által 1949-re kialakított légkörbe. Magyarországon ekkor már javában zajlottak a Rajk-per előkészületei, és a szomszédos országokban is kezdetét vették a koncepciós perek. Minden Moszkva utasítására és irányításával történt. Horákovának és társainak pere egyfajta átmenetet jelentett az eddigi és az ezután lefolytatott ügyek előállítási technikájában. Milyen célt szolgáltak ezek a perek? Az elsődleges cél természetesen a rendszerellenes erők megfélemlítése, a hatalmi-politikai erő kézben tartása és egyben kisajátítása volt, továbbá a Moszkvának való teljes mértékű megfelelés, a Szovjetunióból érkező parancsok végrehajtása. A rendszer kétségbevonhatatlanná és stabillá vált, alapjait a félelem és az osztályharc képezte – idővel tehát a perek a kommunista rendszer nélkülözhetetlen részévé váltak.

---

¹ A PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. A tanulmány megjelenése a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0014, "TEHETSÉGTÁMOGATÁS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM KILENC TUDOMÁNYÁGÁBAN" c. projekt keretében valósult meg.

² Karel Kaplan a Kommunista Párt Központi Bizottság (KPKB) apparátusának történész konzulense, az Állambiztonság levéltárába szabad bejárása volt, és hozzáférhetett az iratanyagokhoz. A „prágai tavaszt” követően megfosztják tisztségétől, kizárják a KP-ból, 1972-ben rövid időre börtönbe kerül. 1976-ban az NDK-ba, innen pedig Amerikába vándorol. A kommunista rendszer bukása után visszatér Prágába, ahol jelenleg is él.

³ Milada Horáková (1901–1950): jogász, a Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt képviselője, a nemzetközi nőmozgalom tagja.

A PER ELŐKÉSZÍTÉSI FOLYAMATÁNAK LEGFONTOSABB ESEMÉNYEI

Azon személyek közül, akiket a „H-ügy”⁴ során ítélték el, az Állambiztonság (Státní Bezpečnost – StB) 1949 nyaráig a legtöbb információt A. Kleinerová⁵ gyűjtötte. A többiekéről csupán néhány adattal rendelkeztek, többek között a nem kommunista pártok tagjainak egymással fenntartott kapcsolatait figyelték. 1949 júniusára egyre nyilvánvalóbbá vált a hatalom számára, hogy létezhet egy nemzeti szocialista központi mag, Horáková neve pedig már gyakran megjelenik az ügynökjelentésekben.⁶

Az 1948 februári és áprilisi ügynökjelentésekben például azt olvashatjuk, hogy H. Ripka⁷ nővére körül szerveződött egy illegális csoport, melyben Horáková is aktív szerepet vállalt. A további feljegyzések M. Horáková és P. Zenkl⁸ találkozásairól valamint, a Beneš elnök környezetében működő emberekkel fenntartott kapcsolatokról szóltak. Horáková ugyanis kapcsolatokat tartott fenn az elnök személyi titkárával, Václav Sýkorával,⁹ de a feleségével és az unokahúgával is. Ennek értelmében tehát feltételezhetjük, hogy Milada Horáková 1949. szeptember 27-i letartóztatásának oka a Beneš körül létrejött illegális csoporttal való kapcsolattartás volt.¹⁰

---

⁴ Ahogy változott az ügy koncepciója, úgy változott az ügy fedőneve is. A Milada Horáková és társai ellen lefolytatott per hivatalosan *A köztársaságellenes romboló erők összeesküvésének vezetése* elnevezést viselte, később a Milada Horáková és társai elleni per vagy a „H-ügy” elnevezést használták.

⁵ Antonie Kleinerová (1901-1982): a CSNSZP képviselője, az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, 1949. december 8-án tartóztatták le.

⁶ Kaplan, Karel: *Největší politický proces: M. Horáková a spol.* Doplněk, Brno, 1995, 111. o.

⁷ Hubert Ripka (1895–1958): a CSNSZP képviselője, azon politikusok egyike volt, akik 1948. február 20-án felszólaltak, és benyújtották lemondásukat Benešnek. 1948 áprilisában Franciaországba menekül.

⁸ Peter Zenkl (1884–1975): a CSNSZP elnöke, Prága polgármestere (1945–46), miniszterelnök-helyettes (1946–48). Azon politikusok egyike, akik 1948. február 20-án benyújtják lemondásukat Benešnek. 1948 májusában Londonba, majd az Egyesült Államokba emigrál, ahol haláláig a Független Csehszlovákia Tanácsának elnöke.

⁹ Václav Sýkora (1909–1983): jogász, E. Beneš személyi titkára. 1949. szeptemberében az StB letartóztatja, és a „H-ügy”-höz kapcsolódó mellékperek egyikében 25 év letöltendő fegyházra ítélik. 1960-ban amnesztiával szabadul, 1990-ben rehabilitálták.

¹⁰ Uj. 112. o. az ún. „N-művelet” fedőnevet viselte, ezt a „Vár-terv” megnevezés előzte meg. A kihallgatások során szó esett többek között a volt köztársasági elnök feleségének és unokahúgának, valamint titkárának személyéről.

Letartóztatását követően Horáková a prágai Pankrác börtön 145. számú cellájának foglya lett. A kezdeti kihallgatások több mint egy hónapon keresztül elsősorban a Beneš közvetlen környezetében dolgozó emberekkel fenntartott kapcsolataival foglalkoztak. Fordulatot jelentett azonban két szovjet tanácsadó érkezése, valamint V. Sýkora és Jaromír Kopecký¹¹ vallomása. Vallomásaik utat nyitottak a nem kommunista pártok rendszerellenesnek vélt munkásságának felderítéséhez, Kopecký kihallgatása során pedig már konkrét adatok is elhangoztak, főként a nemzeti szocialista párt egykori képviselőivel kapcsolatban.¹²

Kopecký személye tehát továbbra is a figyelem középpontjában maradt, többek között azért, mert Moszkva a Rajk-perhez hasonló kirakatpert követelt Prágától. Időközben megérkezett Prágába az a két szovjet tanácsadó (Lihacsev és Makarov), akik a Rajk-perben is részt vettek.¹³

Mindezek alapján javaslatot készítettek egy széleskörű letartóztatási hullám megkezdéséhez. Az elkövetkező fél évben megnőtt a letartóztatottak és kihallgatottak száma, gyarapodtak a vallomások és a kikényszerített beismerések, ezzel együtt pedig magának az ügynek a koncepciója, valamint az áldozatok névsorának összeállítása is változott.

Az 1949. október 26-ig összegyűjtött iratanyagok és jelentések *A csehszlovák ellenállás direktórium*a elnevezést kapták. A „Direktórium”- koncepció megtervezői a nemzeti szocialista párt volt képviselőiből

---

¹¹ Jaromír Kopecký több szempontból is fontos volt a kommunisták számára: nemcsak azért, mert a nemzeti szocialista párt régi tagjának számított, de sokáig csehszlovák nagykövetségként is tevékenykedett. Neve szóba került a Rajk-perben, méghozzá abból az okból kifolyólag, hogy a háború alatt Genfben kapcsolatokat tartott fent pl. G. Pavlíkkal, akit 1949-ben Noel Field közeli munkatársaként tartottak számon. Letartóztatásának másik fontos oka, hogy Svájcban kötött ismeretségeinek és a londoni emigráció tagjairól szerzett információinak köszönhetően tudomása lehetett néhány rendszerellenes tevékenységben részt vevő személyről. A Nemzeti Szocialista Párt volt képviselőjének tevékenységével csupán az október 21-i kihallgatási jegyzőkönyv foglalkozik, ekkor Kopecký már három hónapja börtönben volt. Ld. Dvořáková, Zora: *To byla Milada Horáková ve fotografiích a dokumentech*. Klub Milady Horákové – Nakladatelství Eva – Milan Nevole, Praha, 2009. 130-131. o.

¹² Uo. 130. o. Szeptember végétől a kihallgatások során egyre inkább lelkileg próbálták megtörni Kopeckýt. Vallomása az illegális nemzeti szocialista pártvezetéssel állt összefüggésben: a „politikai hatosfogat” meglétéről csupán pontatlan és közvetett információkkal rendelkezett, neveket sorolt azonban fel, akikről úgy gondolta, hogy részük lehet az illegális tevékenységben. Ld. Kaplan: i. m. 116. o.

¹³ 1949. szeptember 16-án maga K. Gottwald és R. Slánský kért Moszkvától tanácsadókat. Lihacsev és Makarov azonban a kapott névjegyzékből arra a következtetésre jutott, hogy a letartóztatottak közül senki sem alkalmas arra, hogy eljuttassa a „csehszlovák Rajkot”. Ld. Kaplan, Karel – Paleček, Pavol: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Barrister & Principal, Brno, 2008. 65. o.

összeállítottak egy rendszerellenes vezetést. Konceptiójukban két ellenzéki vonal szövődött egymásba: 1. A Beneš volt köztársasági elnök közelében működő személyek, 2. A nemzeti szocialisták vezető tagjai, és azok kapcsolatai a szociáldemokrata és néppárti képviselőkkel.¹⁴

A rendszerellenes csoporttal foglalkozó iratanyag felépítése az StB elképzeléseit tükrözte az ügyről: P. Zenkl J. Nestávált és F. Zeminovát bízta volna meg a csoport vezetésével, akikhez M. Horáková, A. Vandrovec és J. Čupera csatlakozott. Zenkl elmenekülése után a vezetéshez újabb személyek csatlakoztak, többek között V. Tichota, V. Paleček, A. Kleinerová, R. Pelantová, F. Přeučil, O. Pecl.

A központi vezetés kapcsolatot tartott fenn az ostravai nemzeti szocialista csoporttal, a néppárt képviselőivel, továbbá a CSNSZP vezető tagjaival is. A jelentést kibővítették azoknak a külügyminisztériumban dolgozó embereknek a nevével, akik kapcsolatban álltak Kopeckývel, tehát mintegy harminc ember neve szerepelt azon a listán, akiket letartóztatni készültek.¹⁵

Decemberben megkezdődött a letartóztatási hullám, az StB azonban már nem tartotta magát a „Direktóriumban” megnevezett és letartóztatásra szánt személyek listájához. A letartóztatottak száma fokozatosan emelkedett, három hónap leforgása alatt pedig már a hússzorosa volt a tervezettnél. Rövid idő alatt mintegy 380 ember került börtönbe.¹⁶

Az első kihallgatásokra a ružini fegyházban került sor december 8-án. A kihallgatások során már túlléptek a „Direktórium” iratanyagán, újabb és újabb ellenállási csoportokat vontak be az ügybe, mely a *Központi művelet*¹⁷ elnevezést kapta, az eddigi tagok pedig az új ügy központi vezetését alkották. A vádlottakkal együtt a kihallgatók is megérkeztek a fegyházba,

---

¹⁴ Kaplan: i. m. 119. o.

¹⁵ Ui. 121. o.

¹⁶ Kaplan: i. m. 121. o.

¹⁷ Valójában a *Központi művelet* megelőzte a *Direktórium* elnevezést, Kaplan 1995-ben kiadott könyve zavaróan hat, mivel az új, 2008-ban Pavel Palečekkel együtt megjelentetett könyv már a következő sorrendben tünteti fel a fedőneveket: „N-művelet”, Központi művelet, A hazai ellenállás direktóriuma, A köztársaságellenes összeesküvés direktóriuma és legvégül A köztársaságellenes romboló erők összeesküvésének vezetése megnevezés. Vö. Kaplan – Paleček: i. m. 65. o. és Ivanov, Miroslav: *Justiční vražda aneb smrt Milady Horákové*. Betty, Praha, 1991. 144. (Karel Šobr visszaemlékezései) A levéltári iratokon mindezek ellenére a „Központi művelet” (*Akce Střed*) megnevezés van feltüntetve, lásd MV V-6301 iratanyag, mely a Horáková-per anyagát foglalja magába valamint a mellékpereket is. (megj. J.M.)

akiknek csoportját egy verőlegényekből álló csapat egészítette ki. A kihallgatótiszték vezetője a huszonhét esztendőς Milan Moučka lett.¹⁸

A kihallgatások lefolytatásában és a per összeállításának folyamatában központi szerepet játszottak a szovjet tanácsadók, akik a kihallgatások során alkalmazták a Szovjetunió területén lefolytatott perek során szerzett tapasztalataikat. A legfontosabb újításaik közé a kihallgatások során alkalmazott, kérdéseket tartalmazó jegyzőkönyvek tartoztak.

Újdonságnak számítottak a véget nem érő vallatások, melyek során a kihallgatottak minél gyorsabb kifárasztása, pszichikai megtörése volt a cél. Ennek elérését fontos pontnak tartották a vizsgálatok során, ugyanis a meggyötört ember általában mindent beismert, és aszerint vallott, ahogy azt a kihallgatást végzők elvárták. A jegyzőkönyvekben feltett kérdésekre válaszolva önként nevezte magát a rendszer vagy a nép ellenségének, imperialista kémnek stb.¹⁹

További újdonságnak számított a bizonyítékok beszerzésének módszere is: Lihacsev és Makarov véleménye szerint az ellenség nem hagy maga után nyomot, az írásos bizonyítékokat pedig megsemmisíti. Így tehát a kihallgatónak saját magának kell a bizonyítékokat előteremteni. Erre pedig leginkább a kihallgatások és a konfrontáció módszere a leghatékonyabb.

A kihallgató tisztekkel elhittették, hogy az ő kötelességük meggyőzni a vádlottat az ellenzék rendszerellenes tevékenységében való részvételéről, s e tény beismerésének eléréséhez bármilyen eszközt vagy módszert felhasználhattak.²⁰ A szovjet tanácsadók szerepvállalásával tehát Csehszlovákiában is kezdetét vették a koncepcióς perek.

A per szerkezeti felépítése két elvárásnak kellett, hogy megfeleljen: 1. a lakosság és a dolgozó nép számára bemutatni a rendszerellenes tevékenység veszélyének nagyságát, 2. az illegális csoportok céljait és módszereit a legelrettetőbb módon feltüntetni. Ebből kifolyólag a per során a feltüntetett bűnlajstromból nem hiányozhatott a kémkedés, hazaárulás, terrorista akciók és gyilkosságok előkészítése, szabotázsok, kapcsolatok kiépítése és fenntartása az ellenséges külfölddel, valamint a harmadik világháborúra való készülés.

December második felére jelentős mennyiségű iratanyag és vallomás gyűlt össze: a kihallgatást végzők figyelme egyre inkább az illegális

---

¹⁸ Dvořáková: i. m. 131. o.

¹⁹ Kaplan: i. m. 122. o.

²⁰ Kaplan – Paleček: i. m. 186. o.

tevékenységet folytató személyek felé irányult, a Benešsel kapcsolatban álló emberek pedig egyre inkább háttérbe szorultak.²¹

Körvonalazódní kezdett az illegális tevékenységet folytató csoport, kezdtek megformálódni a per keretei, a legnagyobb figyelmet pedig J. Nestával, F. Zeminová, M. Horáková, A. Kleinerova, O. Pecl és F. Přeučil személyének szentelték.

1950 májusára a per készítői végérvényesen befejezték a vádlottak névsorának összeállítását. Több lehetőség is szóba került, végül tizenhárom vádlottat választottak ki, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy sokan közülünk nem is ismerték egymást. Május végére a terv, amelyet már *A köztársaságellenes összeesküvés direktórium*a-ként neveztek meg, elnyerte végleges formáját, politikai és személyi összetételét is véglegesítették, valamint kiválasztották az elsőrendű tanúkat.²²

Vádlottak:

- JUDr. Milada Horáková (1901) hivatalnok, a CSNSZP volt képviselője
- Jan Buchal (1913), a nemzetvédelmi testület törzsőrmestere
- Vojtěch Dunder (1879) nyugdíjas, a CSNSZP volt központi titkára
- JUDr. Jiří Hejda (1895), volt gyári munkás
- JUDr. Bedřich Hostička (1914), a Csehszlovák Néppárt titkára
- Závist Kalandra (1902), újságíró
- Antonie Kleinerová (1901) nyugdíjas, a CSNSZP volt képviselője
- JUDr. Jiří Křížek (1895), ügyvéd
- JUDr. Josef Nestával (1900), hivatalnok
- JUDr. Oldřich Pecl (1903), jogász
- Prof. JUDr. Zdeněk Peška (1900), egyetemi professzor
- František Přeučil (1907), könyvkiadó
- Františka Zeminová (1882) szerkesztő, a CSNSZP volt képviselője

A vádlottak közül nyolcan tartoztak a volt Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt képviselői közé. Ez a párt jelentette a Kommunista Párt számára a legnagyobb veszélyforrást, és valószínűsíthető, hogy azért voltak túlsúlyban a párt képviselői, mivel az eredeti tervben egy a nemzeti szocialisták ellen lefolytatandó per szerepelt.

---

²¹ Kaplan: i. m. 125. o.

²² Dvořáková: i. m. 154-155. o.

A névsor véglegesítését követően elkezdtek felkészíteni a vádlottakat és a kihallgatásokat végzőket a bírósági tárgyalásra. A kihallgatások során a vádlottakkal és tanúkkal újra és újra eljátszották a betanult szerepet, ismételték a kérdéseket és a válaszokat, melyeknek a tárgyaláson el kellett hangozniuk.²³

A második lépésben a bírók és az ügyészség kiválasztása következett, ezek kiválasztására nagy hangsúlyt fektettek.

Az állami ügyészség tagjai:

- JUDr. Josef Urválek
- JUDr. Jarmila Brožová
- JUDr. Juraj Vieska ezredes
- JUDr. Jiří Kepák
- ügyészhelyettesek: A. Havelka és K. Sadil

A bíróság tagjai:

- főbíró: Karel Trudák
- O. Matoušek
- Karol Bedrna
- helyettes: K. Kruk
- népbírói tagok: M. Kučera és J. Polanecký, helyettes: F. Doušek.²⁴

Az ügyészek szorosan együttműködtek a kihallgató tisztekkel, néhány közös gyűlést is tartva velük, a későbbiek során pedig elosztották egymás között a vádlottakat. Az utolsó, véglegesen összeállított és kijavított kihallgatási jegyzőkönyveket május 8-án kapták kézhez.

Ezen a napon kezdte meg a jegyzőkönyvek tanulmányozását a bíróság is. Május 3-án került sor a miniszteri tanács gyűlésére, melyen jóváhagytak néhány határozatot és intézkedést: megegyeztek, hogy a per 8–10 munkanapot vesz majd igénybe, és május 30-án veszi kezdetét. A per helyszínének a pankráci törvényszék tárgyalótermét jelölték meg.

A perek előkészítésének során most először óriási hangsúlyt fektettek a per propagandakampányának megszervezésére. Mind a sajtó, mind pedig a rádió nyújtotta lehetőségeket is számba vették, engedélyezték a külföldi

---

²³ Kaplan: i. m. 138. o.

²⁴ Dvořáková: i. m. 155. o.

újságírók jelenlétét, továbbá egy filmanyag készítésének a gondolata is felmerült.²⁵

Jogi szempontból a per során a legnagyobb problémát az ügyvédek kiválasztása jelentette. Miután az StB meggyőződött a megbízhatóságukról, összeállították az ügyvédek névsorát: V. Martin (M. Horákovát és J. Křížeket védte), R. Neumann (J. Hejda és J. Buchal védelme), J. Vízek (Z. Kalandra, F. Zeminová védelme), R. Aron (O. Pecl védelme), O. Müller (J. Nestával, B. Hostička védelme), V. Bartoš (V. Dundr, A. Kleinerová védelme), M. Čerovský (F. Přeučil, Z. Peška védelme).²⁶

A vádirat körüli munkák szigorúan titkosak voltak. Május 11-én a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának (továbbiakban CSKP KB) döntése alapján a vádirat anyagát legkésőbb május 16-ig be kellett nyújtani, és „*továbbítani Gottwald*²⁷, *Slánský*²⁸, *Zápotocký*²⁹, *Nosek*³⁰, *Čepička*³¹ és *Kopřiva*³² elvtársaknak”. Rajtuk kívül az StB tisztségviselői és ügyészei is kézhez kapták az anyagot, és az ő észrevételeik alapján még változtattak az iraton. A legfontosabb változások egyike a per megnevezését érintette: *A csehszlovák ellenállás direktórium*a elnevezés helyett ezentúl *A köztársaságellenes romboló erők összeesküvésének vezetése* megnevezést használták.³³

A vádiratot május 27-én ismertették a vádlottakkal, akik nem vehették kezükbe azt, csupán felolvasták nekik, és mindenkinek kizárólag a róla szóló részt. Így tehát egy vádlott sem ismerte az egész iratot. Ugyanezen a napon tudatták velük, hogy a bírósági tárgyalás május 31-én reggel 8 órakor veszi kezdetét.³⁴ A fontos feladatok közé tartozott a per pontos időbeosztása napokra szétbontva. A május 22-i tervezet szerint a tárgyalásnak 10 napig kellett tartania, a kihallgatások pedig reggel 8⁰⁰-tól 12⁰⁰-ig és 13⁰⁰-tól 18⁰⁰-ig zajlottak volna. Este hat után egy félórás megbeszélés volt betervezve az

---

²⁵ Kaplan: i. m. 143. o.

²⁶ Kaplan: i. m. 145. o.

²⁷ Klement Gottwald (1896–1953): 1948–1953 között csehszlovák köztársasági elnök.

²⁸ Rudolf Slánský (1901–1952): a CSKP KB főtitkára 1945–1951 között.

²⁹ Antonín Zápotocký (1884–1957): 1948–1953 között csehszlovák miniszterelnök.

³⁰ Václav Nosek (1892–1955): 1945–1953 között csehszlovák belügyminiszter.

³¹ Alexej Čepička (1910–1990): 1948–1950 között csehszlovák igazságügyminiszter, 1950 áprilisától honvédelmi miniszter.

³² Ladislav Kopřiva (1897–1971): 1950–1952 között nemzetvédelmi miniszter.

³³ Kaplan: i. m. 149-151. o. A per előkészítői levelezéseik során és az iratanyagokban is egyre gyakrabban használták a „M. Horáková és társainak ügye” megnevezést.

³⁴ Dvořáková: i. m. 151. o.

újságírókkal, ezt pedig 1900-kor az ügyészek és a bírók tanácskozása zárta, ahol a másnapi teendőket és az aznapi eseményeket beszélték meg.³⁵

A PERT KÍSÉRŐ PROPAGANDAKAMPÁNY JELLEMZŐ VONÁSAI

Az Igazságügyi Minisztérium mellett működő Propagandabizottság széleskörű propagandát biztosított a „Horáková-perhez”: elsősorban a tömegtájékoztatási eszközök – a rádió, újság és a film – kihasználását célozta meg. Emellett a CSKP KB elrendelte a politikai kampány megszervezését is, melynek elsődleges célja a kommunista párt hatalmának megszilárdítása, a közvélemény befolyásolása, a vádlottak elleni uszítás, az ellenzék megfélemlítése, valamint hogy megfelelő hangulatot teremtsenek ahhoz, hogy az emberek egyetértsenek a perben meghozott ítéletekkel. Ennek érdekében nyilvános gyűléseket kellett szervezniük, röpiratokkal, plakátokkal manipulálták nem csak magát a vádeljárást, de az embereket is, akik követelték a halálos ítéletek kiszabását a vádlottak számára.³⁶

Az eljárás május 31-én vette kezdetét. Másnap a CSKP KB táviratban titkos instrukciókat küldött szét a kerületi bizottságok számára, hogyan kell megszervezni a kampányt, rámutatva az ügy fontosságára: *„Ez a per lerántja a leplet a belső és külső reakció bűnös arcáról, így tanulságul kell szolgálnia a dolgozó nép számára, hogy ösztönözze éberségét. Szükséges, hogy a párt tudomásul vegye a per jelentőségét, és ennek tényét széles körben terjessze az emberek között.”*³⁷

A nyilvánosság előtt zajló per óriási visszhangot váltott ki, a tárgyalások első három napját követően a bíróságot szó szerint elárasztották a gyárakból, hivatalokból és községekből érkező állásfoglalások. Mindez a párt tudatos propagandájának volt köszönhető. A pártapparátus utasítása így hangzott: *„Széles körben ragadjuk meg a per visszhangját. Hadd szóljon a nép haragja. Szervezzetek gyűléseket a gyárakban, tartsatok beszédeket, amikre majd a nép azt válaszolja: fokozzuk az éberséget és a munkalendületet, a felforgató reakció maradványait pedig szétmorzsoljuk. A határozatok kérjenek igazságos és szigorú büntetést.”*³⁸

³⁵ Kaplan: i. m. 152-153. o.

³⁶ Formánková, Pavlína – Koura, Petr: *Žádáme trest smrti! Propagandistická kampaň provázující proces s Miladou Horákovou a spol.* USTR, Praha, 2005. 55. o.

³⁷ Kaplan – Paleček: i. m. 68. o.

³⁸ Kaplan: i. m. 157. o.

A polgárok megfeleltek ennek a kérésnek: a bíróság 6300 halálos ítéletet követelő állásfoglalást kapott. Új elemmel gazdagodott tehát a büntetőjog: a nép haragját tudatosan beleépítették a per menetébe.

VÁDLÓK ÉS VÁDLOTTAK: A BÍRÓSÁGI TÁRGYALÁS FOLYAMATA

A per nyilvános része május 31-én kezdődött meg. Tizenhárom ember ült a vádlottak padján: a nemzeti szocialista pár nyolc képviselője (Horáková, Zeminová, Kleinerová, Buchal, Hejda, Nestával, Pecl, Preučil), két szociáldemokrata (Peška, Dundr), a néppárt két képviselője (Hostička, Křížek) és a trockizmus vádjával elítélt Kalandra.

Vád: a vádlottak államellenes puccs végrehajtására és terrorakciókra készültek, kémkedés az USA-nak, Franciaországnak, Angliának és Jugoszláviának. Az ügyészség szerint a vádlottak számoltak a harmadik világháború kitörésével, ezért tudatosan gyengítették a Csehszlovák Köztársaság védelmét. A per kilenc napig tartott, ebből a bírósági tárgyalás 8 munkanapot vett igénybe.³⁹

A vádlottakat a következő sorrendben állították elő: az első napon M. Horáková, a második napon J. Nestával és J. Hejda, a harmadik napon F. Zeminová, F. Preučil, J. Buchal, a negyedik napon A. Kleinerová, O. Pecl, Z. Kalandra, az ötödik napon Z. Peška, V. Dundr, B. Hostička és J. Křížek. A hatodik napon a tizenkilenc tanú meghallgatása következett, a hetedik napon pedig a még megmaradt három tanú vallomását hallgatták meg, majd a levelezések és az iratanyag megvitatása következett. A tárgyalási napot az StB és a hírszerzés szakértőinek véleménye zárta. A nyolcadik napon elhangzott a három ügyész és az ügyvédek záróbeszéde, a tárgyalást a vádlottak utolsó szavai zárták.⁴⁰

Az alaposan kidolgozott forgatókönyvek ellenére a per menete gyakran kicsúszott a szervezők kezéből: a vádlottak közül néhányan védekezni próbáltak a bíróság előtt, igyekeztek megcáfolni a vádakot, és próbáltak megvédeni politikai nézeteiket, leginkább Horáková, Peška és Zeminová. Természetesen ezeket a részeket vagy kihagyták, vagy meghamisították a jegyzőkönyvben.⁴¹

---

³⁹ Kaplan: i. m. 156. o.

⁴⁰ Dvořáková: i. m. 155. o. Vö: Radotínský, Jiří: *Rozsudek, který otrásl světem*. ČTK – Pressfoto, Praha, 1990. 19-80. o.

⁴¹ Kaplan: i. m. 157. o.

Még aznap, június 8-án este nyolc órakor meghozta a bíróság az ítéletet: négy vádlottat ítélték halálra – Horáková, Buchal, Pecl, Kalandra –, négyet életfogytiglani börtönbüntetésre –, Kleinerová, Nestával, Hejda, Preucil, a többieket pedig 15-től 28 évig terjedő szabadságvesztésre.⁴² Felmerül a kérdés, hogy miért éppen ezt a négy embert ítélték halálra? Ennek pontos okai még ma sem ismertek igazán, csupán feltételezéseink vannak.

M. Horákovát kezdetben beneši kapcsolatai miatt tartóztatták le, és feltehetően emiatt, valamint politikai múltja okán lett a rendszerellenes összeesküvés első számú vádlottja. J. Buchal az ügyészség fegyveres ellenállás megszervezésével vádolta. O. Pecl az antikommunista ellenzék programjának kidolgozásában vett részt, Z. Kalandra esetében pedig valószínűleg politikai bosszúról lehetett szó. A vádlók szemében ő volt a renegát, ezért ráosztották a vezető trockista szerepét, ezáltal pedig a legnagyobb ellenséget és árulót faragták belőle.⁴³

Június 19-én az elítéltek közül csupán négyen nyújtottak be fellebbezést: M. Horáková, O. Pecl, J. Buchal és Z. Kalandra. M. Horáková megjegyezte, hogy sosem kapott felhatalmazást P. Zenkl-től arra, hogy az illegális tevékenységben vezető szerepet töltsön be, elutasított minden erőszakos cselekedetet, és nem kívánta a harmadik világháborút. O. Pecl rámutatott, hogy azok a hírek, amelyeket a száműzetésben élő politikusoknak küldött, nem voltak titkosak, hiszen az újságokban olvasta őket. Z. Kalandra kijelentette, hogy nem fejtett ki semmiféle politikai tevékenységet, és O. Pecllel való találkozása után is csupán kapcsolatokat tartott fenn a külfölddel. J. Buchal fellebbezésében visszautasított a kémkedés vádját. A Legfelsőbb Bíróság június 24-én az összes fellebbezést elutasította.⁴⁴

GOTTWALD NEM KEGYELMEZ – „*NEM GYŰLÖLLEK BENNETEKET.*”

A halálos ítéletet követelő határozatok mellett több hazai és külföldi, kegyelmet kérő levél is érkezett az elnöki irodába. A külföldi telegramok és

⁴² Ivanov: i. m. 17. o. B. Hostička 28 évet, Z. Peška 25 évet, J. Křížek 22 évet, F. Zeminová 20 évet, V. Dundr 15 évet kapott. Ld. Dvořáková: i. m. 163. o.

⁴³ Kaplan: i. m. 158-159. o.

⁴⁴ Uo. 159.o. A bírók mind a négy elítélnél konstataáltak, hogy: „*A vádlottak közül egy sem ismerte a szegénységet és a munkanélküliséget, ezért nem tudták értékelni azokat a vívmányokat, melyeket a népköztársaság a dolgozó népnek adott. A nemzetet a Marshall-terv függőségébe akarták taszítani. Ezzel pedig szegénységet és munkanélküliséget okoztak volna köztársaságunknak.*” Ld. uo. 159. o.

levelek elsősorban nemzetközi szervezetektől, világhírű egyetemektől és civilektől érkeztek, többek között Washingtonból, Bécsből, Londonból, New Yorkból és más városokból.

Ismert személyiségek, többek között Albert Einstein és az ENSZ főtitkára, Trygve Lie is kegyelmet kért, és protestált az ítéletek meghozatala ellen. Gottwald egytől egyig jóváhagyta a halálos ítéleteket, kivéve Horákováét, megütközött ugyanis azon, hogy prominens személyek szólaltak fel az érdekében. Ezért több párttaggal is egyeztetett, és kikérte a véleményüket.

Ők a halálos ítélet jóváhagyását tanácsolták. Gottwald ezek után mind a négy kegyelmi kérvényt visszautasította. Június 26-án este hétkor elővezették a négy halálraíteltet, és tudatták velük, hogy egyikőjük sem részesült kegyelemben, az ítéleteket pedig másnap reggel 4³⁰-kor fogják végrehajtani a pankráci börtön udvarán.⁴⁵

A központi jegyzék a kivégzésről tömören csak annyit írt, hogy az ítélet végrehajtásnál a bírói bizottság tagjai, név szerint Trudák, Matoušek, Kruk, az ügyészek közül Brožová és Havelka vett részt, továbbá a jegyzőkönyvvezető Karamazin, Vízek, Neumann és Martin ügyvédek és MUDr. Grünwald orvos. A kivégzések előre meghatározott sorrendben történtek: Z. Kalandra, O. Pecl, J. Buchal, M. Horáková.⁴⁶ Egy másik központi jegyzék az elítéltek utolsó szavait foglalta össze: Kalandra és Pecl hallgattak, nem szóltak semmit. Jan Buchal ezt mondta: *„Éljen Masaryk és Beneš szabad Csehszlovákiája!”* Milada Horáková utolsó szavai így hangoztak: *„Zuhanok, zuhanok, ezt a csatát elveszítettem, becsületesen távozom. Szeretem ezt a földet, szeretem ezt a népet, biztosítatok neki jólétet. Nem gyűlöllek benneteket. Azt kívánom, azt kívánom...”*⁴⁷

MUDr. Hampl 1950. június 27-én Prágában kiállította az orvosi zárójelentést M. Horáková, Z. Kalandra, O. Pecl és J. Buchal haláláról. A halál oka mind a négy esetben megegyezett: *„Kivégzés módja akasztás, halál oka fulladás. A fegyház udvarán Prága XIV., Táborská 988.”*⁴⁸

---

⁴⁵ Dvořáková: i. m. 171. o. Az igazságügyi miniszter Štefan Reis a döntést következőképp indokolta: *„Ennek a hazaáruló csoportnak a leleplezésével a dolgozó nép nagy győzelmet aratott a békéért folytatott küzdelemben, valamint a népi demokratikus köztársaság megszilárdításában és felvirágoztatásában. Büntetteikkel az elítéltek kinyilvánították, hogy az új társadalmi rend legádázabb ellenségei, ezért nem várható el tőlük, hogy egy hosszabb idejű börtönbüntetés megváltoztatja gondolkodásukat.”* Ld. uo. 172. o.

⁴⁶ Ivanov: i. m. 18. o.

⁴⁷ Kaplan – Paleček: i. m. 69. o.

⁴⁸ Kaplan: i. m. 165. o.

A PER „UTÓÉLETE”

Az ítéletek végrehajtása után nem sokkal megkezdődtek a mellékperek megszervezésének tervei. Ezek a perek az egész ország területére kiterjedtek, végül 35 perre került sor, melyek során 639 személyt ítéltek el, közülük 8 embert halálra, 48 embert pedig életfogytiglani börtönre. A 639 vádlott közül csupán 21-et mentettek fel!⁴⁹

1960-ban Novotný köztársasági elnök amnesztiában részesítette F. Zeminovát, A. Kleinerovát és Z. Peškát, 1962-ben J. Hejda is kiszabadult a fogságból, egy évvel később pedig feltételesen szabadlábra helyezték Nestávát, Přeučil, Hostičkát és Křížeket. Dundr 1957-ben börtönben halt meg.⁵⁰

1968-ban a perben hozott ítéleteket a Legfelsőbb Bíróság semmisnek nyilvánította, és a prágai városi ügyészségnek továbbította az ügy újratárgyalásáról szóló kérvényt. A prágai tavasz után azonban az ügyet elnapoltál, és csupán a fordulat évében, 1989-ben nyílt meg az út a teljes rehabilitáció felé. Milada Horákovát és társait egy év múlva, 1990-ben rehabilitálták.⁵¹

Az áldozatok és a kegyetlen ítéletek számának meghozatalát tekintve M. Horákovának és társainak ügye a háború utáni Csehszlovákia legnagyobb pere volt. Egyfajta átmenetet jelentett az eddigi és az ezután lefolytatott ügyek előállítási technikájában. A csehszlovák kommunista rendszer igazságszolgáltatásának és politikájának legnagyobb büntettéről volt szó, ezért akadályozták olyan sokáig a per résztvevőinek rehabilitálását és az ügy revízióját.

---

⁴⁹ Kaplan – Paleček: i. m. 69. o.

⁵⁰ Kaplan: i. m. 191. o.

⁵¹ Kaplan, Karel: *Druhý proces. Milada Horáková a spol – rehabilitační řízení 1968–1990*. Karolinum, Praha, 2008. 159. o.

CSERVENKA FERDINÁND¹

Egyházellenes támadások Csehszlovákiában a kommunista diktatúra idején

A második világháború után Csehszlovákia területe Kárpátalja elcsatolásával és a határmódosításokkal 127 869 négyzetkilométert tett ki, lakosainak száma pedig 13 millió körül mozgott. A németek és magyarok kitelepítése, elhurcolása, a papok elleni perek indítása és a paphiány miatt (1800 német pap hagyta el Csehszlovákiát) a normális egyházi viszonyok helyreállítása megoldásra várt. Az egyházi élet lassú megindulásának és fellendülésének az 1948. február 25-én bekövetkezett kommunista hatalomátvétel vetett véget, amellyel megkezdődött a diktatorikus államrendszer kiépítése és az egyházellenes tevékenység. A szovjet típusú kelet-európai kommunista pártok, így Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) is egyre nyíltabban érvényesítették hatalmi fölényüket. 1947-ben és 1948-ban a Kominform két gyűlésén a társadalmi átalakulás felgyorsításáról hoztak határozatot, amely szerint föl kell erősíteni az osztályharcot, és az egyházakat, elsőként a katolikus egyházat meg kell semmisíteni.²

Az egyházat tehát megfosztották jogaitól, lelkipásztori lehetőségeitől. A katolikus iskolákat, internátusokat, intézeteket, papneveldéket (a pozsonyi és a leitmeritzi kivételével), a szerzetesrendeket (226 férfikolostort és 720 női rendházat), társulatokat és a katolikus sajtót felszámolták, vagyonukat elkobozták. Negyvenhét vallási újság kiadását állították le (huszonhetet a római katolikus, tizenötöt az evangélikus egyház veszített).³ 1949. október 14-én az egyház teljes felügyeletét az Egyházügyi Hivatal vette át. A békepapi mozgalom létrehozásával megbontották a klérust. Az egyházi

---

¹ A tanulmány megjelenése a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0014, "TEHETSÉGTÁMOGATÁS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM KILENC TUDOMÁNYÁGÁBAN" c. projekt keretében valósult meg.

² Török József, Mindaz, ami elveszett, Az egyházi iskolák államosítása hatvan év távlatából. In: *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948*, Új Ember Kiadó, Budapest, 2008, 311. o.

³ Róbert Letz, Cirkevná politika a štát na Slovensku v rokoch 1948–1989. In: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után – Konfesie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2008, 134. o.

hivatal élére a békepapi mozgalom tagjai kerültek és ők vették át a helynöki, a káptalani és irodaigazgatói tisztségeket.⁴ A püspököket és főpapokat, mint Josef Beran prágai érseket, hosszú börtönbüntetésre ítélték. 1955-re már 13 megyés- és segédpüspököt távolítottak el hivatalából. Több mint 500 papot tartóztattak le és több mint 1500 papnak megvonták a működési engedélyét, a szerzetespapoknak pedig nem volt szabad lelkipásztori tevékenységet folytatni.⁵ Az evangélikus egyház elleni támadások során, 1950 nyarán eltávolították hivatalából Pavol Neckárt, aki a püspöki titkári posztot töltötte be. Helyére Ján Chabadát helyezték.⁶

Az állami egyházpolitikában az 1960-as évek elején kisebb enyhülés következett be, ami a Vatikán és a csehszlovák kormány között lezajlott tárgyalásoknak, a Szentszék új keleti politikájának és a csehszlovákiai politikai változásoknak volt köszönhető. A II. Vatikáni zsinaton négy püspök is részt vehetett. A pozsonyi és a leitmeritzi papneveldek bizonyos számkorlátozások mellett ugyan, de megnyithatták kapuikat. Az ún. „prágai tavasz” idején, 1968-ban több püspököt, papot és hívőt rehabilitáltak, több állami rendelkezést is visszavontak. A kedvező eseményeknek a Varsói Szerződés intervenciója vetett véget 1968. augusztusában, ezután az egyház helyzete ismét rosszabbodott.⁷

A kommunista elemzések szerint a csehszlovák papság tagjai közül a szlovák püspökök tanúsítottak nagyobb ellenállást a kommunistákkal szemben: „A szlovák püspökök csoportja a legreakciósabb. Ellene vannak minden együttműködésnek, semmit sem hajlandóak elismerni és folyton a Vatikánhoz fordulnak.”⁸ A csehszlovák titkosszolgálat részlegének a jelentése pedig a következőket tartalmazta: „Szlovákiában minden püspök, a nagyszombati Ambróz Lazík, a szepesi Ján Vojtaššák, a rozsnyói Róbert Pobožný és a besztercebányai Andrej Škrábik a szocializmus ellensége. Az egész püspöki kar nyíltan szembehelyezkedik a néphatalommal és eddig a kormánynak sem fogadott hűséget.”⁹ Egy minisztériumi jelentés továbbá így ítélte meg a helyzetet: „A szlovák papság magatartása a népi demokratikus rendszerrel szemben semmit sem változott. Továbbra is a

---

⁴ Adriányi Gábor, *A Katolikus Egyház története a 20. században Kelet-, Közép-kelet és Dél Európában*, Kairosz Kiadó, 2005, 159. o.

⁵ Uo. 160. o.

⁶ Letz i. m. 137. o.

⁷ Adriányi i. m. 161. o.

⁸ Jozef Hal'ko: *A Csehszlovák Szakadár Katolikus akció*, PPKE BTK, Esztergom – Piliscsaba, 2004, 26. o.

⁹ Uo., 26. o.

reakciós erőket szolgálja, uszítja a népet, amely mind a mai napig nagyon vallásos.“¹⁰

A kommunisták egyházellenes támadásai többféleképpen történtek. Kísérletet tettek néhány szlovák püspök félreállítására, mégpedig vatikáni visszahívás segítségével. Az ilyen esetek közül Ján Vojtaššák püspöknek, a szepesi egyházmegye vezetőjének az ügye volt a legjelentősebb. Két év alatt kétszer tartóztatták le koholt vádak alapján (partizánokkal szembeni ellenszenv, koncentrációs táborba hurcolt zsidó család vagyonának eltulajdonítása). A Vatikán aktívan megvédte a püspököket, közbenjárására Ján Vojtaššák ellen végül mégsem indították meg az eljárást. (1951-ben azonban, az utolsó Csehszlovákiában tartózkodó vatikáni képviselő távozása után egy évvel a püspököt mégis elítélték.)¹¹

Csehszlovákiában a helyi egyház függetlensége védőjének szerepét az apostoli internuncius¹² látta el, nevezetesen Gennaro Verolino, aki az internunciátúra fő képviselője volt. Az államhatalom szempontjából működése elsősorban a cseh és szlovák püspökökkel fenntartott kapcsolata miatt volt veszélyes. A kommunisták szerint a csehszlovák püspöki kar állásfoglalása mögött Verolino internuncius állt. A Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága (továbbiakban: CSKP KB) elnökségének vitájáról és határozatáról szóló jegyzőkönyv az internunciussal kapcsolatban a következőket tartalmazta: „ő a püspöki kar minden tetteinek a mozgatórugója. Ha távozásra tudnánk kényszeríteni, a püspöki kart is sikerülne semlegesíteni. Elég bizonyítékunk van ahhoz, hogy persona non gratának nyilvánítsuk, és követeljük visszarendelését hivatalából.“¹³

1949. márciusában a kommunista vezetés Dr. Ilja Rathot passzív megfigyelőként a Vatikánba küldte, hogy előmozdítsa Verolino internuncius mielőbbi távozását. Dr. Rath kérte az internuncius visszahívását a következőkre hivatkozva: „Prágában nemkívánatos személynek tartják, mert kompromittálta magát a Mindszenty József bíboros ellen folytatott perben.“¹⁴ A kommunisták azt tervezték, hogy Verolino távozása után

---

¹⁰ Uo., 26. o.

¹¹ Uo., 31. o.

¹² Apostoli internuncius (fokozata rendkívüli követ): a pápa képviseletében követként diplomáciai jellegű megbízást teljesít. Megbízatása kettős, képviseli az egyház fejét a világi kormányzatnál és az adott államban élő katolikus közösségeknél egyaránt. Ápolja az adott ország kormánya és a Szentszék közti kapcsolatokat, vállalja a közvetítő szerepet a politikai és az egyházi hatalom között stb. (Cs. F.)

¹³ Hal'ko i. m. 48. o.

¹⁴ Uo., 49. o.

megakadályozzák utódja hivatalba lépését. A huzavona tovább folytatódott. Az internuncius 1949. június végén meglátogatta a szlovák püspököket és határozottságra, kitartásra buzdította őket. 1949. július 7-én a kommunista vezetés parancsára letartóztatták Verolino titkárát, tolmácsát és egyben kísérlőjét, Alois Zmrzlík atyát, pedig diplomataigazolvánnyal is rendelkezett. Ez a lépés még inkább mélyítette a szakadékot a Szentszék és a csehszlovák vezetés között. Egy héttel Zmrzlík letartóztatása után, július 13-án Verolino elhagyta a nunciatúrát. Távozása után a nunciatúra irányítását az ügyvivőre, Ottavio de Liva titkárra bízta, akinek működését a csehszlovák kormány egyre erőteljesebben akadályozta. A *L'Osservatore Romano* című vatikáni lap szerint de Livát „a titkosrendőrség figyelte, megakadályozták tárgyalásait a külügyminisztériummal, sőt azt is, hogy belépjen a minisztérium épületébe. Viszont mindenkit lefényképeztek, aki a nunciatúrára betette a lábát.”¹⁵ A külügyminisztérium szerint de Liva tevékenysége nyílt beavatkozás a Csehszlovák Köztársaság belügyeibe, ezáltal hivatali visszaélést követett el.

De Livát politikai közleményben azzal vádolták meg, hogy: „Ottavio de Liva Gennaro Verolino legközvetlenebb munkatársa volt és részt vett az államellenes tevékenységben, amelyet Gennaro Verolino irányított, vele látogatta végig a megyéspüspököket és megparancsolta nekik, hogy szálljanak szembe az állammal. [...] Az egész szabotázsakciót, amely bizonyítottan Gennaro Verolinótól indult ki, Ottavio de Liva támogatta és Gennaro Verolino távozása után magához ragadta a kezdeményezést, megszervezte a katolikus püspökök ellenállását. [...] Ottavio de Liva rendszeresen látogatta a prágai érseket, rábeszélve arra, hogy legyen a püspökök támasza ellenálló és felforgató magatartásukban.”¹⁶ A kommunista kormány rádióközleményben arra szólította fel a titkárt, hogy 3 napon belül hagyja el Csehszlovákiát. A pápai követ távozását a kommunista vezetés a čílost'i csoda¹⁷ felhasználásával akarta igazolni a katolikus közösség számára. De Livát *persona non gratának* akarták nyilvánítani. 1950. március 9-én de Liva ellen megindult a támadás a čílost'i

---

¹⁵ Uo., 52. o.

¹⁶ Uo., 53. o.

¹⁷ 1949. december 11-én, vasárnap Csehországban, Čílost' városában a Josef Toufar által celebrált szentmisén a prédikáció alatt néhány hívő úgy látta, hogy az oltárkereszt jobbra-balra hajladozik. Ez az esemény vallási megújulást eredményezett. A kommunistáknak természetesen nem volt ínyükre a dolog, és Josef Toufart halálra kínozták.

csoda ügyében. A következő napokban pedig a mozikban a Szentszéket támadó „Jaj annak, aki megbotránkoztat” című filmet¹⁸ kezdték vetíteni.

Ottavio de Liva sikeres elűzése után 1950. májusában a Szentszékekkel a diplomáciai kapcsolatok gyakorlatilag megszűntek. Csehszlovákiában azonban a papok körében mélyen gyökerezett a pápa iránti hűség. A kommunisták ezért továbbra is fontosnak találták a Vatikánt és minden nagykövetnek titkos diplomáciai utasítást küldtek, hogy tájékozódjanak a Vatikánról, a vele kapcsolatos eseményekről, fejleményekről, történésekről. Természetesen a nagykövetségek közül a fő feladatot az olaszországi csehszlovák nagykövetség látta el, a feladata volt a hírek továbbítása a külügyminisztériumba, a katolikus emigránsok megfigyelése, tájékoztatás a *L'Osservatore Romano* tartalmáról stb.¹⁹

Sztálin halála után a vatikáni diplomaták megpróbálkoztak a diplomáciai kapcsolatok visszaállításának lehetőségével. A kommunista vezetés nem akart kapcsolatot teremteni a Vatikánnal. Csehszlovákiában szigorúan büntették a pápa iránti hűséget vagy szimpátiát tanúsító megnyilvánulásokat. Irena Kováčová besztercebányai kultúrreferens jelentése például egy templomi esetről így szól: „A mise a megengedett módon zajlott, semmi különös nem történt. Már éppen menni akartam ..., amikor az egyik apáca váratlanul imádkozni kezdett. Az emberek, akik már elindultak kifelé, visszajöttek, és figyelmesen hallgatták imáját.”²⁰ Az ima az üldözött papokért szólt. A kultúrreferens a nővért másnap feljelentette a titkosrendőrségnél.

Rendeletben tiltották meg a pápai himnusz eléneklését is. A pozsonyi ferences templomban történt esetről a referens a következőképp számolt be: „1952 május 13-án, pünkösd vasárnap 11:00 órakor a ferences templomban a Vatikán himnuszát énekelték, amelyet köztársaságunk betiltott a Vatikán népi demokratikus köztársaságunkkal szemben tanúsított ellenséges magatartása miatt. Úgy szereztem tudomást az ügyről, hogy személyesen részt vettem a misén ... Csak az volt meglepő, hogy az orgonista a mise alatt intonálta a himnuszt, és nem a végén ahogyan szokták. Tehát nyilvánvaló provokációról volt szó. Ezért a következőket

---

¹⁸ A film a világ térképével indul. New York egyes részeit mutatja be, a Wall Streetet, ahol az imperializmus pókja fészkel, egy szálat húz, amely a Vatikánon áthaladva folytatódik Hradec Králové felé, áthalad a želizi premontrei kolostoron és Člóst'nál végződik. Ekkor megjelenik egy diplomáciai jelzéssel ellátott autó, melyben a nunciátúra képviselője ül. Az egyházi személyeket a népi demokratikus rendszer ellenségeiként tünteti fel.

¹⁹ Hal'ko i. m. 55. o.

²⁰ Uo., 56. o.

szeretném tisztázni: Ki van megbízva a ferences templomban az orgonálással (név, foglalkozás, mióta orgonál, ki bízta meg ezzel), ki utasította, hogy ezt az éneket játssza a misén (ha a pap, akkor ki ő, vagy magánkezdeményezés volt?). Mindezeket pontról pontra meg kell vizsgálnunk, mivel provokációról van szó.”²¹

Egy következő eset Vágújhelyen történt, ahol az orgonista a figyelmeztetés ellenére eljátszotta a pápai himnuszt. A mise után a plébános is megróta őt. A káplán kezét rázott vele és hősnek nevezte az orgonistát. Az illetékes referens mindkét személy ellen büntetőeljárást javasolt.²²

Kommunisták később kísérletet tettek arra is, hogy a püspököket arra kényszerítsék, hogy az új rendszer mellé álljanak. A püspökök elleni eljárások idővel veszítettek fontosságukból, mert a kommunisták hatalmuk megszilárdítása érdekében az egyházat is felhasználták. Új stratégiájukat így foglalták össze: „Az a pap akit felfüggesztenek papi feladatainak gyakorlásából, számunkra nem ér semmit [...] hiszen azt akarjuk kifejezni, hogy nem vagyunk az egyház ellen. Alapvető célunk minél nagyobb hívő közösség megnyerése. Ha az egyház ellen tevékenykedő papokra támaszkodunk, fennáll a veszélye, hogy kudarcot vallunk.”²³

1949. július 14-én a kommunista Klement Gottwaldot köztársasági elnökké választották. Ezt az eseményt az egyházi iskolákról folytatott tárgyalások előzték meg. A püspökök követelték az egyházi iskolákba való beiratkozás engedélyezését, valamint 60 pap ellen folytatott eljárás beszüntetését. Természetesen a másik fél elvárta az egyház aktív részvételét az elnökválasztásban.

Jozef Beran prágai érsek beleegyezett a részvételbe. Az ateista Klement Gottwald és felesége Beran érsek kíséretében érkezett a Szent Vitus Székesegyházba, ahol az ünnepi szentmisét követően az elnök fejet hajtott Szent Vencel ereklyéje előtt és ünnepélyes püspöki áldásban részesült. Ez az esemény felkavarta az egész Csehszlovák társadalmat. Néhány nappal később a sajtó a püspökök hűségnyilatkozataként tálalta az esetet. Beran érsek azonnal válaszolt és tisztázta a helyzetet.

Karel Kaplan cseh történész az egyház és a kommunista vezetés közti ellentéteket a következőképpen fogalmazta meg: „A kommunista uralom első hónapjai mindkét fél számára meghozták a kapcsolatukat illető tapasztalatokat. Kölcsönösen ellenségnek tekintették egymást, és nem is

---

²¹ Uo., 56. o.

²² Uo., 57. o.

²³ Hal'ko i. m. 34. o.

bíztak abban, hogy képesek lennének hosszabb távú együttműködésre.²⁴ Vojtaššák püspök így kommentálta az eseményeket: „Ránk akarják tukmálni Marxot és Engelst, azt akarják, hogy isteneinkként imádjuk őket, sőt még Sztálint és Gottwaldot is ránk akarják erőltetni. De ahogyan nem fogadjuk el sem Marxot, sem Engelst, úgy nem ismerjük el sem Sztálint, sem Gottwaldot.”²⁵

Csehszlovákiában a kommunista vezetés egyházellenes támadásai során született meg egy elképzelés, egy kommunista kísérlet a katolikus egyház nemzeti egyházzá formálására, vagyis a Katolikus Akciónak nevezett mozgalom megalapítására. A Katolikus Akció tehát látszólag egyházi mozgalom volt, de célja az egyház megosztása volt. Ennek a kommunisták által létrehozott szervezetnek be kellett volna épülnie az egyházba, a végső cél azonban nemzeti egyház létrehozása volt, amely Rómától független és Moszkva irányítása alatt áll.

Csehszlovákia kísérleti országnak számított; ha itt beválik, akkor a többi bolsevik uralom alatti országban is bevezették volna, különös tekintettel Lengyelországra és Magyarországra. A kommunisták Csehszlovákiát Csehország Róma-ellenes megnyilvánulásai miatt szemelték ki kísérleti terepként, elsősorban a huszita és a csehszlovák nemzeti egyház miatt. A pápaellenes huszita hagyomány ebben az időben elég erősen élt Csehszlovákiában. Ez volt a kommunisták első egyházi támasza, hogy a Katolikus Akció sikeres legyen.

A másik egyházi támasz még az első világháború utáni időszakra tehető, ugyanis még 1920-ban Csehországban megalapították a Csehszlovák Egyházat, amelynek tagjai követelték a cölibátus eltörlését, az egyház demokratizálását, Rómától független patriarchátus felállítását.

A harmadik egyházi támasz az ortodox egyház volt. A *Die Presse* című osztrák lap egyik cikke a következőket tartalmazta: „A csehszlovák állam kormányzata egy a kommunista pártnak engedelmessé váló intézménnyé szeretné változtatni az egyházat, a szovjetunióbeli ortodox egyház mintájára.”²⁶ A kommunisták szándéka volt az egyházon belüli kapcsolatok szétrombolása, a nép előtt rossz fényben feltüntetni a püspököket, elfogadtatni a „haladó” papokat, félreállítani az együttműködni nem akaró püspököket, helyükre pedig a kommunistáknak engedelmessé állítani.

Az egyházellenes támadások fordított eredményt hoztak, ugyanis megnőtt az egyház támogatóinak száma. A galántai járáshoz tartozó szeredi

---

²⁴ Uo., 39. o.

²⁵ Uo., 39. o.

²⁶ Uo., 63. o.

helyi akcióbizottság szerint: „A templomba járók száma emelkedik. Azok is rendszeresen járnak, akik korábban csak ritkán.”²⁷ Ez jellemzi a galántai helyzetet is, ahol a bérmálkozók száma egyre növekszik, s ezt nem a lakosság lélekszámának növekedésével magyarázzák. Andrisz Rudolf galántai plébános a *Historia Domus*ban lejegyezte, hogy Ambróz Lazík püspök bérmálta a helyieket, és dicséretben részesítette a bérmálkozókat.²⁸ Később ezt a kommunisták is észrevették, amit egy elemzés így foglalt össze: „Taktikánknak alapvető hibája, hogy kívülről támadjuk az egyházat. Ha politikánkat sikerrel akarjuk folytatni, a kialakult helyzetben belülről kell támadnunk ... Aktív politikát kell folytatnunk az egyház ellen, vagyis az egyházon belül kell egy haladó katolikus mozgalmat létrehozunk.”²⁹

A mozgalom 1949. április 28-án végül a Katolikus Akció elnevezést kapta, megalapítására 1949. június 10-én került sor a prágai városházán. Josef Plojhar egészségügyi miniszter 1949. június 19-én a *Katolícke noviny* című hetilapban a mozgalom célkitűzéseit így vázolta: „A mozgalom célja az, hogy megakadályozza, hogy a katolikusoknak túl jó kapcsolatuk legyen a Vatikánnal. A pápát továbbra is egyházi tekintélyként fogjuk elismerni. Egyébként viszont egy önálló egyházra törekszünk a szocialista államon belül.”³⁰ Plojhar kitért arra is, hogy a Vatikán politikai ügyekben gyakran tévedett. Továbbá azt állította: „A Mindszenty-ügy arról tanúskodik, hogy a nép és a haza elárulása a keresztény erény és morál elárulását jelenti.”³¹

A Katolikus Akció mozgalom létrehozásában nagy szerepet töltek be az egyházi referensek. Számukra így szólt az utasítás: „Meg kell tudniuk, melyik pap mit csinál, hogyan prédikál. [...] A területen egyikük sem tehet egyetlen lépést sem önök nélkül, ezért önök felelnek. [...] Szükségünk van olyan emberekre, akik közel vannak a püspökökhöz, hogy tudjuk, mi történik ott. Már sok mindent tudunk, még többet kell tudnunk.”³²

Az egyházi referensek nyilvántartólapokat készítettek a papokról, amely tartalmazta személyi adataikat (vezeték- és keresztnév, nyelvismeret, külföldi tartózkodásaik, anyagi javaik, milyen hivatalokat töltek be, tevékenység a háborús kormány alatt), foglalkozott a pap személyiségével (intelligenciája, viselkedésmódja, hajlamai stb). A kitöltendő űrlap felsorolta

---

²⁷ Uo., 64. o.

²⁸ *Historia Domus* i. m.

²⁹ Hal'ko i. m. 64. o.

³⁰ Orbán József Gyula: *A katolikus papok békemozgalma Magyarországon 1950–1956*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2001, 178. o.

³¹ Uo., 180. o.

³² Hal'ko i. m. 77. o.

a megfigyelni valókat: idealista-e, agresszív, vannak-e lelkiismereti aggályai, alkoholista, sportos, társasági ember-e stb. Potenciálisan képes-e az együttműködésre?

A kommunistákat érdekelték a személy társadalmi kapcsolatai, a papok és a hívők közti viszony, hogy hívei gyakorolják-e vallásukat, hogyan foglalkozik a fiatalokkal, hogyan látja el papi hivatalát. Vizsgálták a papok kapcsolatát a főpappal: hűséges-e a pap az előjáróihoz, hogyan ítéli meg a püspökök viselkedését, vannak-e nehézségei előjáróival szemben, milyen magatartást tanúsít a Vatikán és politikája ellen, hogyan vélekedik az állam és a püspökök közti tárgyalásokról stb. Az egyházi referensek a vizsgált papokat négy csoportra sorolták:

1. Tökéletesen megbízhatók, a kormánynak engedelmességek,
2. Olyan papok, akik pozitív magatartást tanúsítottak a politikai rend iránt, de a sarkalatos kérdésekben az egyháznak engedelmességek,
3. „Apolitikus“ papok,
4. Reakciósook.

A referensek feladata volt, hogy kapcsolatban álljanak a papokkal a csoportbeosztás szerint.

A papság elleni támadásokban sokszor a zsarolás, a pénz és a megfélemlítés is jelen volt. A katolikus papok tömegét üldözték és vetették hosszú idő börtönre, azzal a váddal, hogy a népi demokrácia ellenségei illetve köztársaság – ellenes összeesküvés résztvevői. Ambróz Lazík püspök kijelentette, hogy a katolikus papok Csehszlovákiában borzalmas időszakon mentek keresztül, sokakat börtönöztek be. Az egyházmegyéből tizenöt papot tartóztattak le, némelyiküket kihallgatták, majd eljárás nélkül több mint egy évig fogva tartották. A következő példák ezt támasztják alá: Gregor Pahy plébánost perbefogták, mert „híreket terjesztett a papok letartóztatásáról“. Arpád Rakytát azért perelték be, mert „kitámasztotta a harangokat a februári kommunista győzelem jubileumának ünneplésekor.“³³

A galántai *Historia Domus*ban lejegyzik, hogy Morovics István atya, aki káplánként, majd plébánosként is tevékenykedett Galántán, nehézségek miatt távozásra kényszerült a plébániáról, Balonyba helyezték át.³⁴ A helyiek elbeszélése szerint Morovics plébános május 1-jén megszólaltatta a harangokat. Ez természetesen a kommunisták megtorlását vonta maga

³³ Uo., 100. o.

³⁴ *Historia Domus* i. m.

után. Más szóbeszéd szerint a harangot nem a plébános, hanem egy rosszakarója húzta meg.

1949-ben államellenes tevékenység miatt 683 ember ellen indítottak eljárást köztük, 41 pap ellen. Köztársaságellenes provokációért, bűncselekmény támogatásáért, hivatallal való visszaélésért 149 pap ellen indult eljárás. Más bűncselekménnyel együtt mintegy 230 pap ellen léptek fel azzal a váddal, hogy megsértették a köztársaság védelméről szóló törvényt. A papok manipulálásának másik eszköze a pénz volt. A papok úgynevezett kongruát, fizetékiegészítést kaptak; ezt az állam fizette az egyháznak és a papoknak, ha helyi bevételeik nem értek el bizonyos minimumösszeget. A kommunisták szerint állami alkalmazottként kell fizetni a papokat, természetesen a fizetés megszabásakor figyelembe kell venni a politikai hűséget. Próbákat tettek, hogy a bérek megvonásával, illetve kifizetésével mely papokat tudják megnyerni érdekeiknek. A kollaboráns papokat időként prémiummal jutalmazták. Néhány példa ezek közül: „Az egyes papokat érkezéskor [...] a II. szekció elnöke meghívja egy rövid baráti beszélgetésre, diszkrétan átad nekik egy leragasztott borítékot bizonyos összeggel...”³⁵

Egy fekvőbeteg kollaboráns pap meglátogatását így mutatják be: „Mivel Hronek atya az operáció után kezd felépülni, az egyházi és személyi referensek meglátogatják őt. Egy csokor virágot és egy üveg bort ajándékoznak neki és egy leragasztott borítékban az előírányzott pénzösszeget, ezután baráti beszélgetésre ott maradnak.”³⁶ A galántai *Historia Domus* ilyen esetekről nem tesz említést.

A Katolikus Akció mozgalom működése végül sikertelen lett. Összeomlásának belső és külső okai voltak, ezek a következők: bár katolikusnak nevezték, a pápa ellen támadt, a püspökök ellenében működött, hívek alkotta és a hívekért működő szervezatként határozta meg önmagát, tagságát mégis kizárólag kommunisták alkották. Meg kívánta szüntetni a helyi egyház kapcsolatát Rómával.

A legkeményebb üldöztetés a görögkatolikus egyházat érte. A görögkatolikus lelkipásztorok Pavol Gojdič püspökkel az élen a rendszer ellenfeleinek számítottak. A kommunisták a görögkatolikus egyházat be akarták olvasztani az ortodox egyházba. Az egyházügyi osztály az ortodox egyház képviselőivel közösen tervet dolgoztak ki a további tevékenységről:

---

³⁵ Hal'ko i. m. 105. o.

³⁶ Uo., 105. o.

növelni a lelkipásztorok számát, megszerezni legalább egy görögkatolikus templomot és meggyőzni tíz görögkatolikus papot.³⁷

Az áttérési/áttérítési akció a „P akció” nevet kapta és megkezdte tevékenységét. A görögkatolikus papok többsége elutasította az ortodox egyházba való áttérést, ezért internálták őket, majd később pedig kitelepítették a cseh országrészekbe és részben Nyugat-Szlovákiába, hogy ne zavarják az ortodox egyház konszolidációját jelenlétükkel. Több mint 100 papot telepítettek át családjukkal együtt, ahol munkásként dolgoztak az állami birtokokon, építkezéseken, bányákban és gyárakban. A püspököket letartóztatták és 1951-ben börtönbüntetésre ítélték – Gojdičot életfogytiglanra, ő 1960-ban a leopoldovi börtönben halt meg.³⁸ A görögkatolikus egyház rehabilitációjára csupán a kommunizmus bukása után került sor.

A kommunista vezetés a katolikus egyház megtörésével kapcsolatban a kitűzött célt nem érte el. A próbálkozás, hogy a Szentszék által hívassanak vissza szlovák püspököket, eredménytelen maradt. A hívő nép is ellenállásba kezdett a papságért, a hívek több, mint száz plébánián összegyűltek és tiltakoztak plébánosuk érdekében, sokan lázongtak a kommunisták ellen, nagy számban vettek részt a zarándoklatokon és a püspökök által celebrált szertartásokon.

---

³⁷ Michal Barnovský: A görögkatolikus egyház Szlovákiában a második világháború után. In.: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után – Konfesie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2008, 267. o.

³⁸ Uo., 270. o.

MÓZES AMBRUS¹

Egy angol kémeket egy maláj terroristáért?

Tanulmányomban a Standard-ügyben kémkedés miatt 13 év fegyházra ítélt Edgar Sanders kiszabadítására tett magyar javaslatot követő adott brit kormányzati lépéseket a *Foreign Office*, a *Colonial Office*, a *Prime Minister's Office* és a *Cabinet Office* által létrehozott és most a londoni *The National Archives*-ban őrzött iratanyag felhasználásával szeretném bemutatni.

A brit kormányzat végül elutasította a magyar javaslatot, de az események vizsgálata betekintést enged abba, hogy London milyen lépéseket tartott elfogadhatónak egy olyan ügy megoldásához, aminek a tárgya nemcsak egy elítélt kínai kommunista élete, hanem egy brit alattvaló szabadsága és egy brit gyarmat jövője is volt.

A SANDERS-ÜGY MAGYARORSZÁGON

A két ország között Edgar Sanders 1949 novemberi letartóztatását, majd 1950 májusi jogerős elítélését követően megindultak a tárgyalások arról, hogy a magyar kormányzat milyen feltételek mellett járulna hozzá Edgar Sanders szabadon engedéséhez. A tárgyalásokon azonban mindkét ország ragaszkodott a saját álláspontjához, így a tárgyalások 1951-re gyakorlatilag holtpontra jutottak.²

1952 első hónapjaiban a két fél közötti viszony valamelyest enyhült, ráadásul a brit kormányra is egyre nagyobb nyomás nehezedett a brit sajtóban és a Parlamentben is, hogy érje el Edgar Sanders kiszabadítását. Ezért a brit kormányzat 1952 április folyamán egy új, a korábbiaknál sokkal előnyösebb ajánlatot dolgozott ki, amit Robert Hankey budapesti brit nagykövet 1952. május 27-én adott át a magyar kormánynak. Ám egy közel

---

¹ A PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. A tanulmány megjelenése a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0014, 'TEHETSÉGTÁMOGATÁS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM KILENC TUDOMÁNYÁGÁBAN' c. projekt keretében valósult meg.

² A kétoldalú tárgyalások részleteiről lásd Szörényi Attila: A brit-magyar diplomáciai kapcsolatok és a Sanders-ügy, 1949–1953, *Valóság*, 49 (2006) 6. sz. 74-92. (továbbiakban Szörényi 2006)

féléves vizsgálat után a magyar kormányzat ezt a brit ajánlatot is elutasította 1952. december 4-én.³

1953. január 20-án Molnár Erik külügyminiszter egy teljesen új alapokon nyugvó megoldási javaslatot adott át Hankey budapesti brit nagykövetnek, amikor felajánlotta, hogy Magyarország hajlandó lenne Lee Mengre, a Malájföldi Föderációban halálra ítélt kommunista gerillára kicserélni Edgar Sanderst.⁴

A legfontosabb kérdés, hogy mikor és miért változtatott a magyar fél gyökeresen az ügyben eddig folytatott politikáján. A jelek arra utalnak, hogy a döntésre Moszkvában kerülhetett sor valamikor 1952 vége felé. Ugyanis Rákosi Mátyás a visszaemlékezéseiben is megemlíti, hogy amikor ő 1952 októberében Moszkvában az SZKP XIX. kongresszusán járt, akkor már beszélt a Sanders-ügyről is a szovjet vezetőkkel és itt merülhetett fel az lehetőség, hogy Edgar Sanderst ki lehetne cserélni egy gyarmati börtönben lévő kommunista szabadságharcosért cserébe. A szovjetekkel való egyeztetésre a fogolycserék esetében már Robert Vogeler ügyében is volt példa, akit Sandershez hasonlóan a Standard-ügyben ítélték el, ekkor Rákosi Mátyás rendszeresen kikérte Sztálin véleményét és támogatását a magyar lépések előtt.⁵

Vogeler ügyében 1951. április 21-én állapodott meg az USA és Magyarország arról, hogy a Vogeler letartóztatása után az USA-ban bezárt két magyar konzuli hivatal újbóli megnyitásának, az amerikai állampolgárok Magyarországra való utazásának újbóli engedélyezéséért, a németországi amerikai zónában található magyar vagyontárgyak visszaszolgáltatásáért és az Amerika Hangja adásainak a müncheni adó hullámhosszán való sugárzásának felfüggesztéséért cserébe Magyarország hajlandó volt Vogeler szabadlábra helyezésére.⁶ Ezért tűnik valószínűtlennek az, hogy alig két évvel később Magyarország önmaga dönthetett volna az új irányról a Sanders-ügyben.

A LEE MENG-ÜGY

De ki is volt ez a 24 éves malájföldi kínai lány, akiért Magyarország hajlandó lett volna kicserélni a kémkedésért 13 év fegyházra ítélt veszedelmes angol

---

³ Szörényi 2006. 82.

⁴ Szörényi 2006, 83.

⁵ Szörényi 2006, 83.

⁶ Honvári János, A Vogeler-ügy. *Valóság*, 50 (2010) 7. sz. 39.

imperialista mesterkémet? Lee Meng ügye akkor vált világszerte ismertté, amikor 1952. augusztus 30-án a New York Timesban megjelent egy cikk arról, hogy őt a halálbüntetéssel fenyegető vádpontokban ártatlannak találta a két *assessor*.⁷ Ám a bíró nem értett egyet a két *assessor* véleményével, ezért új tárgyalást rendelt el az ügyben.⁸

Ezután Lee Menge ügyét, kihasználva a malájföldi büntető eljárásjog által nyújtott lehetőséget, újra tárgyalták. Ekkor már elítélték, mivel az új eljárás során az egyik *assessor* egyetértett a bíróval, tehát Lee Menget bűnösnek találták illegális fegyvertartás vádjában, amiről a New York Times szeptember 11-i számában számolt be. Lee Meng azonban továbbra is tagadta a bűnösségét és bejelentette, hogy fellebbezni fog az ítélet ellen.⁹

Az ítéletről természetesen a brit sajtó is részletesen beszámolt, különösen a baloldali sajtó volt igen aktív a Lee Meng-ügyben. A Daily Worker például a következő idézettel kezdte a saját beszámolóját az ítéletről: „Jeffreys¹⁰ bíró szelleme kísért Malájföldön, ahol kegyetlenül, kötéllel és golyóval nyomják el a gyűlölt zsarnokság ellen harcolókat. A valóságban Jeffreys vérbírói tevékenysége eltörpült amellelt, ami Malájföldön most történik.”¹¹

A cikkek megjelenésével egy időben egy szervezett levélkampány is megkezdődött, hogy Lee Meng halálbüntetésének az enyhítését követeljék a *Colonial Office*-től. A kampány nemzetközi kommunista háttere még egyértelműbbé vált 1952. szeptember 16-án, amikor megérkezett egy nemzetközi baloldali nőszervezetnek, a *Women's International Democratic Federation*nek¹² (WIDF) a tiltakozó távirata is, amelynek brit szervezete volt a kampány vezető ereje.¹³

---

⁷ Az *assessorok* a malájföldi büntető eljárásban a halálbüntetéssel fenyegető ügyekben népi ülnökökhöz hasonló szerepet játszó, jogi képesítéssel nem bíró személyek voltak, akik a vádlott bűnösségéről fogalmazták meg a véleményüket, azonban, az esküdtszék működésétől eltérően, ha a bíró és a két *assessor* véleménye nem egyezett meg a vádlott bűnösségéről, akkor a bíró új tárgyalást rendelhetett el.

⁸ TNA Colonial Office CO 1022/3, idézet a *New York Times* 1952.08.30-i számából.

⁹ TNA Colonial Office CO 1022/3, idézet a *New York Times* 1952.09.11-i számából.

¹⁰ George Jeffreys (1645–1689): angol jogász, bíró, 1683-tól Lord Chief Justice. Legismertebb bírói tevékenysége az 1685-ös Monmouth-felkelés utáni megtorlás levezénylése volt, amikor közel 300 embert ítelt halálra, nyolcszáznak pedig a gyarmatokra deportálását rendelte el, ezért a kortársak őt akasztó bírónak, míg az általa vezetett bíróságot vérbíróságnak nevezték el.

¹¹ TNA Colonial Office CO 1022/3, idézet a *Daily Worker* 1952.09.12-i számából.

¹² Nők Nemzetközi Demokratikus Szövetsége.

¹³ TNA Colonial Office CO 1022/3, a *Women's International Democratic Federation* távirata Oliver Lyttletonhoz, 1952.09.16.

A *Colonial Office* a beérkező levelekre aprólékosan válaszolt és megmagyarázta, hogy Lee Menget nem azután ítélték halálra, hogy őt az első perben ártatlannak találták, hanem a lány első pere nem volt eredményes és csak egyetlen eredményes pert tartottak, a másodikat, ahol Lee Menget bűnösnek találták, halálra ítélték, de a fellebbezéséről az illetékes bizottság még nem döntött, így a lány ügye még folyamatban volt.¹⁴

A Lee Meng fellebbezését tárgyaló a Kuala Lumpur-i fellebbviteli bíróság azt 2 az 1 arányban elvetette, így az jogerőre emelkedett volna, ha Lee Meng ügyvédei nem nyújtottak volna be egy keresetet, a *Privy Council* jogi bizottsága elé, hogy az tárgyalja a szerintük bírói műhiba után meghozott ítélettel kapcsolatos felülvizsgálati kérelmüket.¹⁵

AZ EDGAR SANDERS – LEE MENG-FOGOLYCSERE

A fogolycseréről már az 1953. január 22-én megtartott kormányülésen tárgyaltak. Az ülésen elnöklő Anthony Eden külügyminiszter beszámolt a magyar ajánlatról, amit ő személy szerint támogathatónak tartott, mert ezzel végre lehetőség nyílt volna az elhúzódó Sanders-ügy megoldására. Oliver Lyttleton¹⁶ gyarmatügyi miniszter pedig úgy vélte, ha a magyar hatóságok garantálják Edgar Sanders szabadságát, akkor ő kész nyomást gyakorolni a maláj hatóságokra Lee Meng szabadon engedése érdekében.¹⁷

A kormányülés után Hankey egy részletes táviratában állt ki a fogolycsere mellett, mivel úgy látta, hogy ez olyan lehetőség volt Sanders kiszabadítására, ami ráadásul az Egyesült Királyság számára gazdasági és politikai előnyöket is biztosíthatott volna.¹⁸

---

¹⁴ TNA Colonial Office CO 1022/3, Sir Leslie Plummer képviselő levele a *Colonial Office*-hoz, 1952.10.27.

¹⁵ TNA Colonial Office CO 1022/3, Oliver Lyttleton levele to WT Williams képviselőnek, 1953.02.17., 1-2.

¹⁶ Oliver Lyttleton, majd 1954-es főrenddé emelése után Lord Chandos (1893–1972): brit konzervatív politikus, a *Board of Trade* elnöke 1940-41, 1945-46, gyarmatügyi miniszter 1951–1955.

¹⁷ TNA Cabinet Office CAB 128/26 kormányülés jegyzőkönyv CC (53), 44. ülés 7. napirendi pont, 1953.01.22., 31-32.

¹⁸ TNA Prime Minister's Office PREM 11/454 48. számú távirat Budapestről a *Foreign Office*-nak, 1953.02.09., 101.

Hankey véleményével nem értett egyet a Malájföldi Föderáció főbiztosa, Sir Gerald Templer,¹⁹ aki határozottan ellenezte a fogolycserét, mert úgy vélte, egy ilyen alku aláásta volna a jogbiztonságot, ráadásul hátráltatta volna a Maláj Föderációban a kommunista gerillák ellen 1948 óta zajló küzdelmet is.²⁰

A *Privy Council* február 17-i határozata után, amely megtagadta a felülvizsgálati kérvény tárgyalását, Lee Meng ügyvédei sajtótájékoztatót tartottak, hogy felhívják a lány ügyére a közvélemény figyelmét; baloldali Labour képviselők küldöttsége látogatta meg Lyttletont és kérték az ítélet enyhítését, ráadásul 50–60 képviselő egy petíciót írt alá az Alsóházban, amelyben ugyancsak kegyelmet kértek Lee Mengnek, és ezt késedelem nélkül légi úton el is juttatták Ipohba a peraki szultánhoz.²¹

Azonban nemcsak a Lee Meng mellett korábban is kiálló csoportok reagáltak a *Privy Council* döntésére hanem maga a miniszterelnök is. Churchill ugyanis felkérte a *Colonial Office*-t, hogy fejtse ki, mi volt a minisztérium hivatalos álláspontja a Lee Meng-ügyben a halálos ítélet jogerőssé válása után. Továbbá a miniszterelnök arra is utasította a malájföldi hatóságokat, hogy a halálos ítélet végrehajtására csak az ő jóváhagyása után kerülhetett sor.²² Ezt a *Colonial Office* nem ellenezte és arról tájékoztatta a miniszterelnököt, hogy a közeljövőben a malájföldi hatóságok nem készültek az ítélet végrehajtására.²³

Lyttleton február 19-án elküldött táviratában arról tájékoztatta Templert, hogy szerinte Lee Meng számára a fogolycserétől függetlenül is kegyelmet kellene kérni a szultántól. A miniszter szerint Lee Meng kivégzése ártana a brit presztízsnak Malájföldön, az Egyesült Királyságban és szerte a világban, ezért a kegyelmezésről szóló döntésénél a szultánnak nem csak jogi, politikai és propaganda, hanem emberiességi szempontokat is figyelembe kellene vennie.²⁴

Templer válaszában egyetértett a miniszterével abban, hogy Lee Meng kivégzése nemkívánatos, és megnyugtatta őt arról, hogy mind a malájföldi

---

¹⁹ Sir Gerald Templer (1898–1979): brit katonatiszt, a Maláj Föderáció főbiztosa 1952–54, a brit hadsereg vezérkari főnöke 1955–58.

²⁰ TNA Prime Minister's Office PREM 11/454 C (53) 52, összefoglaló 1953.02.13 82. számú távirat a Malájföldi Föderációtól a *Colonial Office*-hoz I. melléklet 2.

²¹ TNA Colonial Office CO 1022/3, idézet a Manchester Guardian 1953.02.20.-i számából.

²² TNA Prime Minister's Office PREM 11/454, PJ Kitchatt feljegyzése, 1953.02.20.

²³ TNA Prime Minister's Office PREM 11/454, a miniszterelnöki hivatal memoranduma, 1953.02.21.

²⁴ TNA Prime Minister's Office PREM 11/454, 26. számú távirat a Malájföldi Föderációtól a gyarmatügyi miniszternek, 1953.02.19.

kormány jogi tanácsadójának hivatala, amelynek feladatai közé tartozott a szultánok jogi tanáccsal való ellátása, többek közt kegyelmezési kérdésekben is, mind pedig a peraki szultán mellett dolgozó brit tanácsadó is megpróbálja majd meggyőzni a szultáni tanácsot, hogy Lee Meng halálbüntetését enyhítsék börtönbüntetésre. A kegyelem megadásának esélyeivel kapcsolatban Templer, a peraki brit tanácsadóra hivatkozva, optimista volt, mert a tanácsadó jelentése szerint a szultáni tanács többsége hajlott arra, hogy megkegyelmezzon Lee Mengnek, bár ezt a brit baloldali alsóházi képviselők által aláírt petíció nem könnyítette meg.²⁵

A fogolycsere kérdését az 1953. február 24-én megtartott kormányülésen vitatták meg újra, ahol Lyttleton arról tájékoztatta a kabinetet, hogy Lee Meng halálbüntetésének jogerőre emelkedése után ő arra utasította a malájföldi brit közigazgatás tagjait, hogy hozzák a peraki szultán tudomására mindazokat az érveket, amelyek a halálbüntetés enyhítése mellett szóltak, és ezért bízik abban, hogy azt börtönbüntetésre fogják enyhíteni. Ezután Lyttleton arra volt kíváncsi, ha Lee Meng ténylegesen is kegyelmet kapna, akkor a kabinet támogatja-e a fogolycserét vagy sem.²⁶

Az ülésen Churchill súlyos kételyeit fejezte ki a fogolycserével kapcsolatban, mert az szerinte két szempontból is kellemetlen volt az ország számára. Egyrészt mert az egyenlőségjelet tenne egy ártatlanul elítélt angol alattvaló és egy jogosan elítélt kínai bűnöző közé, amit ráadásul úgy is lehetne magyarázni, hogy az Egyesült Királyság egy erkölcstelen alkut kötött a kommunistákkal. Egy ilyen alkunak pedig beláthatatlan következményei lehetnének, mert a kommunista kormányoknak bizonytalannal nem lennének gátlásaik, hogy újabb brit alattvalókat ejtsenek túszul, hogy további engedményeket csikarjanak ki Nagy Britanniától.²⁷

Álláspontja ismertetése után Churchill kikérte Eden véleményét arról, hogy lát-e a fogolycserén kívül más lehetőséget Edgar Sanders kiszabadítására. Erre Eden úgy válaszolt, hogy szerinte a Magyarországra gyakorolt erős brit gazdasági nyomás eredményeként a magyarok megszerezhették a szovjetek hozzájárulását ahhoz, hogy fogolycserével próbálják megoldani a Sanders-ügyet. Eden elmondta azt is, hogy a brit

---

²⁵ TNA Colonial Office CO 1022/6, 187. számú távirat a Malájföldi Föderációtól a gyarmatügyi miniszternek, 1953.02.23.

²⁶ TNA Cabinet Office CAB 128/26, kormányülés-jegyzőkönyv CC 53(14), 14. ülés 6. napirendi pont, 1953.02.24., 103.

²⁷ TNA Cabinet Office CAB 128/26, kormányülés-jegyzőkönyv CC 53(14), 6. napirendi pont, 1953.02.24., 103.

kormánynak nincs semmilyen más eszköz a birtokában, amellyel elérhetnék Sanders kiszabadítását, azonkívül, hogy Magyarországnak valamilyen újabb jelentős engedményt ajánlanának fel. Alapvetően pesszimista véleménye dacára Eden hajlandó volt arra, hogy Churchill álláspontjának ismeretében újra megfontolja a fogolycserekérdést.²⁸ Így ezen a kormányülésen még nem született meg a fogolycseréről szóló végleges döntés, de Churchill kifejezett ellenkezése egyre valószínűbbé tette, hogy a kabinet el fogja utasítani azt.

Eden február 25-re egy előzetes memorandumot állított össze, amelyben összefoglalta a Sanders-ügyről a Foreign Office álláspontját. Ez azt tartalmazta, hogy újabb jelentős gazdasági engedményeket tartalmazó ajánlat nélkül kizárólag a fogolycsere keretében lehet elérni Sanders kiszabadítását. Edennek egyetlen aggálya volt a fogolycserével kapcsolatban, mégpedig az, hogy ez esetleg veszélyeztethetné a Kínában dolgozó brit üzletemberek biztonságát. Ezért csak akkor volt hajlandó a végleges álláspontját kifejteni, amikor rendelkezésére állt Lamb pekingi követ véleménye is.²⁹

Azonban a brit kormány 1953. február 28-án nagyon kellemetlen helyzetbe került, mert amíg pekingi nagykövet válaszára vártak, a *Daily Express*³⁰ közölte, hogy a kormány már el is utasította a Sanders–Lee Meng-fogolycserét. További gondot okozott az is, hogy Ernest Davies³¹ Labour-képviselő arról tájékoztatta az Alsóház elnökét, hogy a következő parlamenti ülésnapon kérdést kívánt feltenni az Alsóházban a Sanders-üggyel kapcsolatban.³²

A cikk megjelenése után a *Foreign Office* gyorsan arról tájékoztatta Hankeyt, hogy a kabinet még nem döntött a fogolycsere ügyében, sőt a kormány már lépéseket is tett Lee Meng halálbüntetésének enyhítésére. A táviratban Eden arra is felkérte Hankeyt, hogy a magyar hatóságoknak fejezze ki a brit kormányzat sajnálkozását a kiszivárogtatás miatt. Végezetül a nagykövetet felhatalmazták arra is, hogy nyugtassa meg a magyar

---

²⁸ TNA Cabinet Office CAB 128/26, kormányülés-jegyzőkönyv CC 53(14), 6. napirendi pont, 1953.02.24., 103-104.

²⁹ TNA Prime Minister's Office PREM 11/454 C (53)75, a külügyminiszternek a kabinet számára a Sanders–Lee Meng-fogolycseréről készített memorandum, 1952.02.25.

³⁰ A *Daily Express* a korszak egyik nagy sajtóbárójának, Lord Beaverbrooknak a tulajdonában volt, aki a második világháború alatt Churchill egyik bizalmasa volt.

³¹ Ernest Davies (1902–1991): Labour-politikus, 1950–59 parlamenti képviselő.

³² TNA Prime Minister's Office PREM 11/454, idézet a *Daily Express* 1953.02.28.-i számából, 77.

hatóságokat arról, hogy a fogolycseréről szóló végleges döntés előtt nem fogják végrehajtani Lee Meng halálos ítéletét.³³

Az Alsóházban 1953. március 2-án Winston Churchill Davies képviselő kérdésére azt válaszolta, hogy a brit kormány már több ízben megpróbálta elérni, hogy a budapesti brit konzul meglátogathassa Edgar Sanderst, ám ezt a magyar hatóságok mindig elutasították arra hivatkozva, hogy Sanderst kémkedésért ítélték el. Ezután Churchill röviden ismertette a Sanders- és a Lee Meng-ügyeket, majd kijelentette, hogy a kormány addig nem hajlandó a fogolycseréről tárgyalni, amíg a halálos ítéletet nem enyhítik a malájföldi hatóságok, mert Churchill szerint helytelen volna, hogy beleszóljanak az igazságszolgáltatás normális menetébe pusztán egy ember kiszabadítása miatt. Ám Churchill nem zárta ki, hogy megfontolják majd a magyar ajánlatot, ha a malájföldi hatóságok a lány halálos ítéletét már börtönbüntetésre enyhítették.³⁴

Churchill fogolycsere-ellenes álláspontját élesen kritizálta Frederick Bellenger³⁵ Labour-képviselő, aki Sir Robert Bruce Lockhart³⁶ esetét hozta fel példaként a fogolycsere mellett. Lockhartot 1918-ban Moszkvában tartóztattak le egy Lenin elleni merényletkísérletben való részvétel vádjával, ám végül nem ítélték el, hanem ehelyett kicserélték az Egyesült Királyságban fogva tartott Makszim Litvinovért cserébe. Bellenger azt kérdezte Churchilltől, hogy csak nem azért utasította-e el a fogolycserét, mert Sanders nem volt elég fontos személy egy ilyen alku megkötéséhez.³⁷

A *Foreign Office* még március 2-án eljuttatta az alsóházi jegyzőkönyvet Hankeynek, és a követnek szóló táviratban Eden kiemelte azt, Hankey hívja fel a magyar külügyminisztérium figyelmét arra, hogy Churchill felszólalása nem zárja ki, hogy a fogolycsere kérdését újra megfontolják, ha a Lee Meng elleni halálos ítélet már nincs hatályban.³⁸

A pekingi nagykövet válasza is ugyanezen a napon érkezett meg Londonba. Bár ő úgy vélte, az alku kockázatos, de kételkedett benne, hogy ez jelentősen növelné annak a kockázatát, hogy briteket csak azért

---

³³ TNA Prime Minister's Office PREM 11/454, 46. számú távirat a *Foreign Office*-től Budapestre, 1953.02.28.

³⁴ <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1953/mar/02/hungary-mr-sanders-1>, letöltve 2013. február 26.

³⁵ Frederick Bellenger (1894–1968): Labour-politikus, parlamenti képviselő 1935–68.

³⁶ Moszkvai al-, majd főkonzul az első világháború és a bolsevik forradalom idején.

³⁷ <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1953/mar/02/hungary-mr-sanders-1>, letöltve 2013. február 26.

³⁸ TNA Prime Minister's Office PREM 11/454, 73. számú távirat Budapestről a *Foreign Office*-nak, 1953.03.02.

tartóztassanak le Kínában, hogy később túszként használják fel őket. A pekingi követ az igazi veszélyt abban látta, hogy a kínai hatóságok esetleg a már fogságban lévő brit politikai foglyokat használnák fel túszként.³⁹

Ernest Davies március 10-én újabb kérdést tett fel az Alsóházban Edgar Sanders ügyében. Winston Churchill ekkor már arról számolt be a Háznak, hogy Perak szultánja Lee Meng halálos ítéletét életfogytiglani börtönbüntetésre enyhítette és a viszontválaszában azt is elmondta Daviesnek, hogy a kormány ezután újra meg fogja fontolni a fogolycseréről szóló magyar javaslatot.⁴⁰

Március 11-én a *Foreign Office* egy végső memorandumban foglalta össze az álláspontját, mivel a kegyelmezés után már dönteni kellett a fogolycseréről. A fogolycsere elleni legfontosabb érvek megegyeztek a Malájföldi Föderáció főbiztosa és az Egyesült Királyság délkelet-ázsiai kormányzati főmegbízottja által már korábban felvetett érvekkel. Eszerint Lee Meng szabadrálbra helyezését kihasználhatná a kommunista propaganda, mint a kommunista erő és a befolyás egy látványos példáját. Másrészt a fogolycsere arra utalna, hogy a két fogoly ügye megegyezik, mert mindkettejüket ártatlanul ítélték el. Harmadrészt a fogolycsere olyan politikai szempontok miatt kerülne sor, melyek Malájföld számára jelentéktelenek voltak, végezetül pedig egy jogerős bírósági ítélet végrehajtásának megakadályozása ellenérzéseket szülne a maláj közvéleményben. A fogolycsere összességében aláásná a brit kormányzatba és igazságszolgáltatásba vetett bizalmat, ráadásul a magyarokkal való megállapodás egy kellemetlen diplomáciai szituációt is teremthetne, hiszen a brit kormányzat korábban már elutasította az indonéz kormánynak egy a magyarokéhoz hasonló kérését.⁴¹

A *Foreign Office* ezekkel a súlyos ellenérvekkel szemben csak a következő okokat tudta felsorolni fel a fogolycsere mellett: Sanders egészségi állapota a már letöltött 3 éves börtönbüntetés miatt valószínűleg igen rossz lehet, és ha így nem sikerül őt kiszabadítani, akkor a brit diplomácia kezében nincs semmilyen olyan ütőkártya, amivel el lehetne ezt érni. A memorandum megemlítette azt is, hogy a magyarok nem saját maguk vetették fel a fogolycsere ötletét, hanem arról Moszkvában dönthettek, ezért a budapesti

---

³⁹ TNA Prime Minister's Office PREM 11/454, 139. számú, Pekingből a *Foreign Office*-nak küldött távirat melléklete, 1953.03.02.

⁴⁰ <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1953/mar/10/hungary-mr-sanders>, letöltve 2013.február 26.

⁴¹ TNA Prime Minister's Office PREM 11/454 C (53) 96, a Sanders–Lee Meng-fogolycseréről szóló, a Kabinet számára készített *Foreign Office*-memorandum, 1953.03.11 1.

követ úgy vélte, hogy a magyarok most már nem fogadnának el semmilyen nem politikai alapokon nyugvó megállapodást.⁴²

A *Foreign Office* memoranduma mellett március 13-án a *Colonial Office* is benyújtotta a kabinetnek a saját memorandumát, amelyben kifejtették, hogy a fogolycsere Malájföldön olyan jelentős kérdéssé vált, hogy azt a minisztérium nem tudja támogatni. A miniszter döntését elsősorban a maláj főbiztos álláspontjára alapozta, aki két okból ellenezte a fogolycserét. Egyrészt azért, mert már a magyar ajánlat pusztán ténye is nagy bátorítást jelentett a malájföldi kommunistáknak és szimpatizánsaiknak, ezért Lee Meng kicserélése Sandersre károsan befolyásolná a közhangulatot, mert azt a terroristák úgy állíthatnák be, mint a szovjet blokk világ fölötti hatalmának és befolyásának egyik fontos példáját.⁴³

Templer második jogi és politikai természetű ellenérve az volt, hogy a fogolycsere megvalósulásához a szultánnak el kellene engednie Lee Meng életfogytiglani börtönbüntetését is. Erre a szultáni előjogok alapján ugyan volt lehetősége, de Templer nem tartotta valószínűnek, hogy ezt ő hajlandó volna megtenni a főbiztos formális tanácsa nélkül. Ezután ráadásul még a Föderáció Kormányzó Tanácsának is el kellene fogadni egy Lee Meng kitoloncolásáról szóló határozatot, ám Templer szerint a Kormányzó Tanács, amelynek 20 tagjából 10 ázsiai származású volt, ezt valószínűleg nem tenné meg. A kitoloncolásról szóló döntést emiatt a főbiztosnak kellene meghoznia, ami súlyos alkotmányos válságot robbantana ki a Malájföldi Föderációban.⁴⁴

Utolsó érvként Lyttleton felvetette azt, hogy a fogolycseréről szóló döntést esetleg el lehetne halasztani, amíg a malájföldi kedélyek megnyugszanak az ügyben. Ám szerinte a kormányzat halogatási szándéka egyértelmű lenne a maláj közvélemény számára, ezért ez a megoldás sem kecsegtetett valós eredménnyel. Lyttleton szerint a malájföldi közvéleményt úgy lehetne a Lee Meng-ügyben leghatékonyabban megnyugtatni, ha a magyar ajánlatot még azelőtt elutasítanák, mielőtt a magyar kormánynak módjában állna visszavonni azt.⁴⁵

---

⁴² TNA Prime Minister's Office PREM 11/454 C (53) 96, a Sanders–Lee Meng-fogolycseréről szóló, a Kabinet számára készített *Foreign Office*-memorandum, 1953.03.11 2.

⁴³ TNA Prime Minister's Office PREM 11/454 C (53) 98, a *Colonial Office*-nak a Kabinet számára a Sanders–Lee Meng-fogolycseréről készített memoranduma, 1953.03.13., 1.

⁴⁴ TNA Prime Minister's Office PREM 11/454 C (53) 98, a *Colonial Office*-nak a Kabinet számára a Sanders–Lee Meng-fogolycseréről készített memoranduma, 1953.03.13., 1.

⁴⁵ TNA Prime Minister's Office PREM 11/454 C (53) 98, a *Colonial Office*-nak a Kabinet számára a Sanders–Lee Meng-fogolycseréről készített memoranduma, 1953.03.13., 2.

A két eltérő memorandumot az 1953. március 17-én megtartott kormányülésen vitatták meg és úgy döntöttek, hogy kormány elutasítja a fogolycseréről szóló magyar javaslatot, amit Churchill még aznap be is fog jelenteni az Alsóházban.⁴⁶ Ezen kívül arra utasították Hankey budapesti követet, hogy késedelem nélkül tájékoztassa a magyar külügyminisztériumot is erről a döntésről.⁴⁷

A bejelentést, a brit Alsóházban megszokott eljárásrendet követve, Churchill a Sanders-ügyben korábban is aktív szerepet játszó Ernest Davies Labour-képviselő újabb kérdésére válaszolva tette meg. Itt a miniszterelnök megerősítette, hogy a kabinet elutasította ugyan a fogolycserét, de a továbbiakban is mindent meg fognak tenni Sanders kiszabadításáért.⁴⁸

Hankey követ másnap már arról tájékoztatta kormányát, hogy a magyar külügyminiszter sajnálkozását fejezte ki a brit kormányzat döntése miatt, és azt is a nagykövet tudomására hozták, hogy a Sanders-ügy megoldásával kapcsolatos következő javaslatot Ófelsége Kormányának kell majd megtennie.⁴⁹

A FOGOLYCSERE ELUTASÍTÁSÁNAK AZ OKAI

A sikertelen Sanders–Lee Meng-fogolycseretárgyalások kudarcának az volt az egyik fontos oka, hogy Budapest azt egy Londonnal megköthető kétoldalú megállapodásnak tekintette. Ez a magyar hatóságok részéről a brit jogrendszerrel kapcsolatos ismeretek teljes hiányára utalt, mert a Malájföldi Föderációt Londonban részleges szuverenitással rendelkező államként kezelték, amelynek a véleménye döntő szerepet játszott a fogolycsere elutasításában.

Ezt az álláspontomat megerősíti, hogy a január 22-i kormányülésen, amikor csak a brit szempontokat vették figyelembe mind a két a témában illetékes minisztérium támogatta a fogolycsere ötletét. Ez a konszenzus azonban nem bizonyult tartósnak, mert a *Colonial Office* a gyarmati

---

⁴⁶ TNA Cabinet Office CAB 128/26, kormányülés-jegyzőkönyv CC (53) 20, 8. napirendi pont, 1953.03.17., 144.

⁴⁷ TNA Prime Minister's Office PREM 11/454, 59. számú távirat a *Foreign Office*-tól Budapestre, 1953.03.17.

⁴⁸ <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1953/mar/17/hungary-mr-sanders>, letöltve 2013. március 12.

⁴⁹ TNA Prime Minister's Office PREM 11/454, 96. számú távirat Budapestről a *Foreign Office*-hoz 1953.03.18.

hatóságok véleményének megismerése után megváltoztatta az álláspontját, a *Foreign Office* viszont egészen a végső döntés meghozataláig kitartott a fogolycsere mellett.

Miután a *Privy Council* elutasította Lee Meng felülvizsgálati kérelmének a tárgyalását, a brit kormánynak egy újabb problémát is meg kellett oldania. Ugyanis az immár jogerősen halálra ítélt Lee Meng kivégzése súlyos károkat okozott volna az Egyesült Királyság tekintélyének. Így a Churchill-kormány gyorsan intézkedett, hogy a lány halálos ítélet életfogytiglani börtönre való enyhítsék. Ez a lépés azonban nem jelentette azt, hogy a fogolycsere támogatottsága is megerősödött volna a kabinetben. Éppen ellenkezőleg, a február 24-i kormányülésen már Churchill is csatlakozott a *Colonial Office*-nak a fogolycserét elutasító álláspontjához, a *Foreign Office* véleménye pedig kisebbségbe került, ami előrevetítette a későbbi elutasító kormányzati döntést is.

Churchill március 2-i alsóházi felszólalása után, amikor a miniszterelnök kijelentette, hogy amíg Lee Meng halálos ítélete hatályban van, addig a brit kormány nem hajlandó tárgyalni a fogolycseréről, a baloldali alsóházi képviselőktől és a baloldali sajtótól eltekintve a sajtó zöme nem reagált erőteljesen, ami megkönnyítette a kormány döntésének meghozatalát.

Churchill ígéretének megfelelően, miután a peraki szultáni tanács életfogytiglani börtönre enyhítette Lee Meng halálos ítéletét, a kormány újra megvitatta a kérdést de a *Foreign Office* fogolycsere melletti érvei gyengének bizonyultak a Templer, Churchill és a *Colonial Office* által is képviselt fogolycsere-ellenes állásponttal szemben. Ezért a március 17-én megtartott kormánydöntésen már a *Foreign Office* is egyetértett a fogolycsere elvetésével.

A fogolycsere elutasítása mögötti másik ok az volt, hogy Lee Meng az MCP egyik fontos vezetője volt, aki fontos szerepet játszott a brit gyarmati uralom elleni harcban. Lee Meng kommunista háttérére utal egyrészt az, hogy a mellette folytatott kampány fő szervezői a *Women's International Democratic Federation* és a *World Federation of Trade Unions* voltak, amelyeket kommunista befolyás alatt álló szervezetként tartanak számon.

Egy másik érv, ami arra utal, hogy Lee Meng aránylag fontos kommunista vezető lehetett, hogy amíg a *Privy Council* nem utasította el a halálos ítélet elleni felülvizsgálati kérelmet, addig a „Kegyelmet Lee Mengnek”-kampány elsősorban a brit alattvalókara fókuszált. Ezzel szemben a fogolycsere brit elutasítása után ez hirtelen szinte az egész világra kiterjedt. Tiltakozó levelek nagy számban érkeztek többek közt Ausztráliából, Kanadából, az USA-ból, NDK-ból, Lengyelországból, Peruból és Bulgáriából is a *Colonial*

Office-hoz, és ha összekötő kapcsot keresünk e táviratok között, akkor megint kézenfekvőnek látszik a közöttük lévő kommunista szál.

Egy újabb bizonyítéka lehet erre magának a fogolycserének, mint a Lee Meng-ügy lehetséges megoldási módjának a felvetése is. Ugyanis, ha a hidegháború alatt kicserélt kémekre gondolunk, általában olyan esetekben került sor ilyen fogolycserére, amikor annak szereplői fontosak voltak legalább az egyik oldal számára. A fogolycserét a kommunista oldal vetette fel, ez arra utal, hogy Lee Meng fontosabb volt számukra, mint a britek számára Edgar Sanders.

A Lee Meng kommunista szerepére utaló legfontosabb bizonyíték nem található meg a levéltári forrásokban, ám másodlagos források felhasználásával bizonyítható, hogy Gerald Templer azért utasította el a fogolycserét, mert Lee Meng a malájföldi kommunista mozgalom egyik fontos vezetője volt, és az ő elfogását csak a malájföldi rendőrség *Special Branch*-ának⁵⁰ egy hosszú fedett nyomozás után sikerült elérni. Lee Menget a Föderáció kormánya mindenképpen el akarta ítéltetni, ám anélkül, hogy nyilvánosságra kelljen hozniuk a titkos nyomozás tényét, amit a legegyszerűbben úgy tudták megoldani, hogy a lányt illegális fegyvertartással vádolták meg, amiért kötelező volt a halálbüntetés kiszabása, ha a vádlottat bűnösnek találták.⁵¹

Ezeket a szempontokat összefoglalva, Lee Meng az MCP egyik fontos malájföldi vezetője volt és brit szemszögből az ő kiszabadulása újabb lendület adhatott volna a malájföldi kommunista gerilla mozgalomnak, ami ellen 1953-ra a britek már jelentős sikereket értek el. Ezzel szemben Edgar Sanders legfeljebb egy kevésbé fontos információforrás lehetett a brit hírszerzés számára, akinek értéke meg sem közelítette meg Lee Mengét, így a brit kormánynak egyáltalán nem állt érdekében a fogolycsere elfogadása és a végső döntésüket is eszerint hozták meg.

---

⁵⁰ A *Special Branch* a brit rendőrség hírszerzéssel, kémelhárítással és fedett nyomozással foglalkozó részlege.

⁵¹ Noel Barker, *The War of Running Dogs*, Cassel, London, 2004, 202-209.

CSESZKA ÉVA¹

Az FM-per és a Tájékoztató Iroda határozata közötti kapcsolat (1948)

A szakirodalom már kimutatta a szoros összefüggést a Földművelésügyi Minisztérium tisztviselői ellen lefolytatott ún. FM-per és a bukaresti KOMINFORM-értekezlet határozata között, ahol a sztálini vezetés ellentmondást nem tűrve elfogadtatta az erőszakos kollektivizálás meggyorsításának programját.² Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a Tájékoztató Iroda határozatának az agrárpolitika változásán túl milyen szerepe volt a Földművelésügyi Minisztérium átszervezésében, a lezajló személyi változásokban, valamint hogy szükségszerű volt-e a per a kommunista párt céljainak elérése érdekében.

AGRÁRPOLITIKA 1945 UTÁN

A második világháborút követően, 1945 tavaszán a legfontosabb belpolitikai kérdések egyike a földreform volt. A földosztás nem a gazdasági hatékonyság szempontjából zajlott le, ugyanis a föld a kommunisták szemében mindig is politikai kérdésnek számított. 1945-ben az árutermelő mezőgazdasági nagyüzemek helyett tehát jórészt életképtelen törpebirtokok jöttek létre. A kisparasztivá vált magyar mezőgazdaság azonban a koalíciós pártok ígérete ellenére sem kapott számottevő állami támogatást, sőt, az ipari újjáépítést zömmel a mezőgazdaságtól elvont

---

¹ A PPKE BTK volt hallgatója, a Történelemtudományi Doktori Iskolán szerzett tudományos - PhD. - fokozatot. A Kar oktatója. A tanulmány megjelenése a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0014, 'TEHETSÉGTÁMOGATÁS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM KILENC TUDOMÁNYÁGÁBAN' c. projekt keretében valósult meg.

² Az 1948. június végi Kominform-értekezlet Jugoszláviát bírálta, mert Titóék szerint a parasztnak (beleértve a gazdagparasztnak is) a legszilárdabb pillérei a jugoszláv államnak, pedig Lenin tétele szerint a kisgazdaság óráról órára tömegesen termeli ki a kapitalizmust. A jugoszláv kommunisták kiközösítése azzal járt, hogy nincs önálló út, Magyarországon is a szovjet modellt kell alkalmazni. Döntés született a gyors kollektivizálásról, és ennek elősegítését volt hivatva szolgálni az FM-per. Szakács Sándor – Zinner Tibor: A háború megváltozott természete. Genius Gold Rt, Budapest 1997. 398. o.

eszközökkel finanszírozták. A nagy- és középbirtokos réteg elveszítette gazdasági bázisát, ráadásul a korábbi hatalmi befolyásuk is megszűnt, hiszen a politikai intézményrendszer átalakulása miatt az arisztokrata és dzsentri réteg kiszorult a törvényhozásból és államapparátusból. A hagyományos nagybirtokos elit felszámolásával vidéken a gazdagparaszság került domináns helyzetbe, és váltak agrár-elitté.³

A kommunista párt sohasem mondott le arról, hogy a mezőgazdaságot szocialista irányba alakítsa át. Ehhez azonban 1948-ig nem voltak adottak a feltételek, hiszen a koalíciós társak a magántulajdon alapján állva elutasították a szövetkezeti gazdálkodást. Ezért az MKP elsősorban „földműves-szövetkezetek” alapítását szorgalmazta,⁴ valamint próbálta ellehetetleníteni az egyéni gazdálkodást, a progresszív beszolgáltatási rendszerrel, a termelési szerződésekben a kisparasztok érdekeinek előtérbe helyezésével. Az 1940-es évek végére teljesen láthatóvá vált, hogy a mezőgazdaság a földosztás nyomán kialakult agrárstruktúrával Magyarországon nem képes tartósan kielégíteni sem a lakosság fokozódó élelmiszer-szükségleteit, sem az ipar nyersanyagigényét.

A kommunista párt 1948 februárjában körvonalazta gazdaságpolitikai irányelveiben a mezőgazdaság jövőjével kapcsolatos elképzeléseit. Két hónappal később, áprilisban fogadták el a szövetkezetpolitikai irányelveket, amelyek már a „mezőgazdaság szocializmusba való átvezetésének az átfogó tervét tartalmazták”.⁵ A szövetkezetpolitikai irányelvek azt hangsúlyozták, hogy „Az átmenet az egyéni gazdálkodásról a szövetkezeti gazdálkodásra lassú folyamat, amely a parasztság önkéntes elhatározását, továbbá a türelmes átnevelését követeli meg”.⁶ Az irányelvek fő célként az egyszerűbb termelési társulások létesítését tűzték ki s nagyüzemként gazdálkodó termelőszövetkezetek alakítását még csak néhol szorgalmazták.

---

³ Varga Zsuzsanna: Az agrár-elit néhány jellegzetessége a Kádár-korszakban. In: *Történezként a katedrán: tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára*. Eger, EKF Líceum Kiadó, 2009. 277-285. 278-279. o.

⁴ Szakács Sándor: *Földosztás és agrárfejlődés a magyar népi demokráciában (1945–1948)*. K&J Kiadó, Budapest, 1964. (A továbbiakban: *Földosztás*.) 171. o.

⁵ *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948*. Szerk.: Rákosi Sándor és Szabó Bálint. Kossuth Kiadó, Budapest, 1979. 564-576. o.

⁶ Uo. 565-564. o.

VÁLTOZÁSOK 1948-BAN

A helyzet változását vetítette előre, amikor a magyar pártvezetés április 6-án kézhez kapta Sztálin és Molotov által – az SZKP KB nevében – a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságához írt levél másolatát. Rákosi a jugoszláv helyzettel kapcsolatban személyesen is elismerte, hogy Magyarországon is él néhány hamis nézet.⁷

Ebben a szellemben született meg a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának 1948. június 28-i határozata. Döntés született a közép-kelet-európai térség erőszakos, kolhoz típusú átalakításáról. A határozat egyébként a kollektivizálás szerves részének minősítette a kulákság felszámolását.⁸ A Tájékoztató Iroda bukaresti közleményének közvetlen hatásaként Magyarországon az MDP KV 1948. június 30-ai ülése megállapította,⁹ hogy Magyarországon is az államosítások után elsősorban falun nőnek meg a társadalmi ellentétek. Rákosi július 2-i beszédében már nyíltan a kulákok ellen nyilatkozott.¹⁰

Az MKP-n belül már korábban is ellentétek voltak a párt mezőgazdasággal kapcsolatos politikáját illetően, főleg Nagy Imre¹¹ és a Rákosi-szárny között.¹² A párton belüli harc most egyértelműen Rákosiék javára dőlt el, azonban kezdetben csak az előkészületeket tették meg. Még

⁷ Megemlíttette többek között a párt vezető szerepének háttérbe szorítását az államapparátus fontos szerveiben, és azt, hogy néhányan abban az illúzióban élnek, hogy a kapitalista elemek békésen belenőnek a szocializmusba. Politikatörténeti Intézet Levéltára (A továbbiakban PIL) 274. f. 3/143. ó. e. MKP PB 1948. április 22-i ülése.

⁸ *Szabad Nép* 1948. április 29.

⁹ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) M-KS 276. f. 52/2. ó. e.

¹⁰ Orbán Sándor: *Két agrárforradalom Magyarországon 1945–1961*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 72. o.

¹¹ Nagy Imre (1896–1958): kommunista politikus, miniszterelnök. 1944 novemberében tért vissza a Szovjetunióból. Tagja lett az MDP Központi Vezetőségének és Politikai Bizottságának. Az Ideiglenes Nemzeti Kormányban földművelésügyi, majd Tildy Zoltán és Nagy Ferenc kormányában belügyminiszter.

¹² Vas Zoltán: *Betiltott könyvem*. Szabad tér, Budapest, 1990. 40. o. Az 1947. november 21-i MKP PB ülésen döntés született arról, hogy az „Irányelvek”-ben a szövetkezeti részt Nagy Imre készíti el. Nagy azonban egy három szektorú (kulák-kapitalista, kisárutertermelő és szövetkezeti) gazdálkodásban gondolkodott, sőt, hozzátette: „A három szektor elég hosszúnak mutatkozó szakaszon egymás mellett fog létezni, sőt párhuzamosan fog fejlődni.” PIL 274. f. 3/124. ó. e. Gerő ellenvéleményt formált, és a PB 1947. december 11-i ülése Gerő mellett foglalt állást. Ezért a szövetkezetpolitikai irányelveket sem Nagy, hanem ő adta elő a PB már említett 1948. április 22-i ülésén, sőt ezután agrártémákban a szakértő Donáth Ferenc (FM-államtitkár) lett. Bővebben: Rainer M. János: *Nagy Imre Politikai életrajza*. I. kötet: 1896–1953. 1956-os Intézet, Budapest, 1996. 377-401. o. „Ellentétes nézetek”.

az MDP Országos Szövetkezeti Konferenciáján (augusztus 10–11) sem került szóba a kolhozok Magyarországra hozatala.¹³ Ehelyett a szövetkezés súlypontját még a falusi általános szövetkezetek megteremtésére és a földművesszövetkezetek általános szövetkezetté való fejlesztésére helyezték. A kollektivizálást Rákosi csak augusztus 20-án kecskeméti beszédében jelentette be.¹⁴

Ugyanebben az időben rajzolódtak ki a Földművelésügyi Minisztérium ellen lefolytatott per körvonalai. Rákosi szerint „múlhatatlanul szükséges az FM-et – mint a mezőgazdasági termelés legfőbb irányító szervét úgy átalakítani, hogy képes legyen szervezeti felépítésében és személyi összetételében a mezőgazdaság szocializálásához szükséges feladatokat végrehajtani”.¹⁵ A minisztérium átszervezésénél a súlypontot a szocialista szektor kiépítésére helyezték.

AZ FM-PER KONCEPCIÓJA

A Földművelésügyi Minisztérium elleni perrel a hatalmat megszerző kommunista párt tehát a neki még nem maradéktalanul parírozó államigazgatási vezérkart kívánta megtörni. Ennek okát Rákosi az FM-perrel és az átszervezéssel kapcsolatos feljegyzésében a következőkben jelölte meg: „az FM a feudális Magyarország szervezete volt és az is maradt a mai napig, mert az államapparátusnak ebben a szervezetében a felszabadulás döntő változást nem hozott...”¹⁶

Mivel 1948-ban a nagytőke, a „jobboldali” szociáldemokrácia, az egyház egyaránt a vádlottak padjára került, nem maradhatott ki a sorból a nagybirtok,¹⁷ vagy valamilyen módon a mezőgazdaság. A kommunistáknak ennek értelmében azt kellett a perrel kimutatniuk, a mezőgazdaság azért siralmas, mert a megvádoltak szabotáltak, a beruházásokra szánt pénzt másra költötték, mintegy tudatosan „elherdálták a népvagyont”. A vádiratban leszögezték, hogy a kiscgazdavezetésű földművelési tárca vezető tisztviselőinek jó része „fasiszta csoportként”, bűnszövetkezetként

---

¹³ Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. I–II. Szerk: Feitl István et al. Napvilág, 1997. II. kötet, 658-659. o. és bővebben: Szakács Sándor: *Földosztás* 171. o.

¹⁴ Rákosi Mátyás: *Építjük a nép országát*. Szikra 1949. 292-295. o.

¹⁵ MOL M-KS 276. f. 65/296. ő. e. Rákosi Mátyás titkári iratai 3. o.

¹⁶ MOL M-KS 276. f. 65/296. ő. e. Rákosi Mátyás titkári iratai 3. o.

¹⁷ Herceg Esterházy Pál így került bele a Mindszenty József és társai elleni ügybe: uo. 396. o.

szabotálta a mezőgazdaság fejlesztését,¹⁸ szót emelt a beszolgáltatás rendszere ellen, szakszerűséget hangoztatva akadályozta egyes kommunista elképzelések végrehajtását, és „parasztvédelmi demagógiát folytatott”.¹⁹ Rákosi Mátyás leszögezte: a Földművelésügyi Minisztériumban létrejött „összeesküvés” a magyar mezőgazdaság talpraállítását és megerősítését akarta „aláaknázni”.

Az FM-ügyben a koncepciót nem az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) gyártotta, hanem a Gazdasági Rendőrség, valószínűleg azért, mert az FM-ben zajló revizori vizsgálatot is ők irányították, és az említett KOMINFORM-határozat után Rákosiéknak gyorsan „fel kellett mutatni valamit”. Feltételezhető, hogy amennyiben nem sűrgeti őket az idő, akkor a nyomozás anyagait átadták volna az ÁVO-nak, amely koherensebb, jobban kidolgozott koncepciót gyártott volna. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Gazdasági Rendészeti Ügyosztálya (GRÜ) az előkészítés szakaszában szoros kapcsolatot tartott a többi nyomozó szervvel, felhasználta az ÁVO²⁰ és a Katona-Politikai Osztály anyagait is, ezeket összedolgozta, így alakította ki a perkoncepciót.²¹

A perkoncepció logikája a következő: Az FM-ben 1945 után adott volt egy a szocialista irányba mutató változással szembehelyezkedő szellemiség. A vádlottak politikai nézetei a Horthy-korszak ideológiájához hasonlítottak, ezért nem léptek be egyetlen pártba sem, mert túl „baloldalinak” tartották őket. Ennek következtében megalakították a Pártonkívüliek Blokkját, amely az „összeesküvés” politikai, szervezkedési alapját képezte. Ez a szervezet kijelölte a követendő irányt, a többi párthoz hasonlóan minden főosztályra kijelölt egy ún. megbízottat, akik általában a főosztályok vezetői voltak. Ők főosztályaikon (az állattenyésztési főosztályon, az állami gazdaságok

¹⁸ Például a Bábolnai Állami Gazdaságnál történt „visszaélések”, bővebben: Schlett András: *Sziget a szárazföldön. A Bábolnai Állami Gazdaság története 1960 és 1990 között*. Szent István Társulat, Budapest, 2007.

¹⁹ Budapesti Fővárosi Levéltár (a továbbiakban: BFL) Nb. 3417/1948. 1. doboz: Vádirat.

²⁰ 1946 októberében jött létre a Belügyminisztérium Államvédelmi Osztálya. 1948 nyarán hozták létre a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságát, mint középszintű szervezetet, amely 1950-ben kikerült a minisztérium addig sem működő felügyelete alól, és főhatóság lett. M. Kiss Sándor: Péter Gábor Államvédelmi Hatósága 1950–1953. In: *Államvédelem a Rákosi korszakban*. Szerk.: Gyarmati György. Történeti Hivatal. Budapest, 2000. 135-157. o.

²¹ S. Szabó Ferenc, aki államtitkár volt 1948-ban az FM-ben, azt állítja, hogy a gazdasági rendőrség vezetője, Villányi András konkurálni akart az ÁVH vezetőjével, Péter Gáborral. „Máig azt hiszem, hogy csak azért csinálta meg Villányi az FM-pert, hogy ő is produkáljon valamit.” Pető András: A nagytakarítás. *Heti Világgazdaság* 1989. április 8. 58. o. Ld. bővebben Cseszka Éva: A Földművelésügyi Minisztérium elleni 1948-as per (Adalékok a Gazdasági Rendészeti Ügyosztály munkájához). *Valóság* LI. (2008) 10. szám. 90-108. o.

főigazgatóságán, a szakoktatási főosztályon, a vízügyi osztályon, valamint a növényegészségügyi és kísérleti kutatóintézetben) akadályozták a munkát, elvonták a tervhiteleket eredeti céljaiktól, tervszerűen hajtották végre szabotázscelemekényeiket. Ráadásul, hogy aknamunkájuk teljes legyen, kapcsolatot tartottak „külföldi kémiszolgálatok ügynökeivel”, és különféle „titkos információt juttattak ki illegálisan külföldre”, hogy a CIC²² égisze alatt tevékenyen részt vegyenek egy magyarországi összeesküvés megszervezésében.

Megállapíthatjuk, hogy a perkoncepció egyes szintjei nem épülnek egymásra, nem kapcsolódnak egymáshoz és az egyes szintek valóságtartalma sem igaz.²³ Ugyanakkor kétségtelen, hogy az ügyben elítéltek politikai, gazdasági szempontból is szemben álltak az MDP politikájával, röplapokat szerkesztettek, összejöveteleket tartottak, ahol a politikai helyzetről, bizonyos politikusokról, gazdaságpolitikai elképzeléseikről kifejtették véleményüket. Ez egy jól működő demokráciában teljesen törvényes lett volna, azonban Magyarországon már 1945-től sem beszélhetünk a szó valódi értelmében vett demokráciáról.

A per során súlyosbító körülménynek számított a magas iskolai végzettség (az érettségi is annak számított, márpedig a vádlottak többsége egyetemet végzett). Érdekes a vádlottak legmagasabb végzettségét is megvizsgálni, ugyanis megállapíthatjuk, hogy 63-nak volt felsőfokú jogász, közgazdász, mérnök végzettsége (82%), ebből 24 doktorátussal is rendelkezett (32%), a többi vádlottnak „csak” szakirányú érettségije, legrosszabb esetben 4 középiskolája volt,²⁴ így nyilvánvaló, hogy a per az értelmiség megfélemlítését is szolgálta. Ugyanezt állította gróf Teleki István is: „Az egész F.M. história csak egy blöff, amely az MDP arra irányuló akcióját fedezi, hogy a F.M.-ből a megbízható, régi szakembereket könnyű szerrel és azonnal el lehessen távolítani.”²⁵ A szakértelem elleni fellépésre a nyomozó hatóság a következő propagandaszlogent találta ki: „*a magyar népi demokrácia nemzetgazdaságának súlyos károkat okozó hibákat nem csak észlelte, illetve elkövette, de azokat orvosolhatta volna is, ha a szocializmus felé való gazdasági, politikai és társadalmi fejlődésünkkel egyetértett volna.*”²⁶

---

²² C.I.C.: *Counter Intelligence Corps*, amerikai katonai elhárítás.

²³ Bővebben: Cseszka Éva: *Gazdasági típusú perek, különös tekintettel az FM-perre (1945–53)*. Gondolat Kiadó, Budapest 2012. 53-87. o.

²⁴ BFL Nb. 3417/1948. 1. doboz. Vádirat 248-264. o.

²⁵ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3. 1. 5. O-9290 Bárányos Károly 98. o.

²⁶ BFL Nb. 3417/1948. 1. doboz Nb. IX. 3417/1948/30 számú ítélet (elsőfokú ítélet) 41. o.

A PER ELŐKÉSZÍTÉSÉNEK ÉS LEBONYOLÍTÁSÁNAK FOLYAMATA

A per megrendezésében, kivitelezésében és következményeiben érvényesült a Tájékoztató Iroda határozata. Szükséges és elengedhetetlen hozzátenni, hogy az ügy nem ennek szellemében indult, hiszen az első letartóztatások jóval a KV ülés előtt, 1948. március 5-én és 7-én voltak. Ekkor az egymással rokoni kapcsolatban lévő Kiss Ferencet és dr. Kiss Elemért fogták le, akik a Katona-Politikai Osztály őrizetébe kerültek.

Kisséket kezdetben illegális fasiszta szervezkedés miatt akarták felelősségre vonni, legalábbis az anyagokat külön gyűjtötték,²⁷ és a megváltozott koncepció után a végén csatolták az FM elleni perhez. Valószínűbbnek tűnt volna, ha egy külön perben ítélik el, de a KOMINFORM-értekezlet után ez a szál (a vádlottaknak az USA általi ártó szándékú felbujtásával) biztosan jól jött a hatalomnak, és előkészítette a MAORT- és a Mindszenty-peret. Az FM-ből litografált anyagokat minősítette „titkos”-nak – hasonlóan a Nitrokémia-ügyben alkalmazott logikával – az Olti-tanács. Lehetséges, hogy ebből, az operatív úton szerzett levelezési anyagból „nőtt ki” az FM dolgozói elleni eljárás koncepciója.

A következő felvonás 1948. május elején kezdődött, amikor a visszaélések felderítésére a Gazdasági Főtanács feljegyzése alapján az Állami Ellenőrzési Központtól és a Legfőbb Állami Számvevőszéktől könyvszakértőket rendeltek ki a Földművelésügyi Minisztériumba. A GRÜ jelentése szerint május 15-én kapcsolódtak be a vizsgálatba, Dobi István akkori FM miniszter megkeresésére.²⁸ Ezzel szemben a források azt mutatják, hogy a revizori csoportok kijelölésének időpontjában (május 10-én) a nyomozást már a GRÜ nyomozótisztjei irányították. A revizorok összeköttetést tartottak fenn a GRÜ két nyomozótisztjével, valamint azt is rögzítették, hogy mit kell vizsgálniuk.²⁹ A vizsgálat tehát egy előre megrendelt és behatárolt ügyként indult: a nyomozással megbízott szervek

---

²⁷ ÁBTL 3.1.9 V-81128 Francsik Géza és társai. Kiss Ferenc újságíró, a per XXVII. rendű vádlottja korábban a londoni Est lapok tudósítója és lord Rothermere személyi titkára volt. A vád szerint kapcsolatot tartott a már külföldre kényszerített Sulyok Dezsővel, valamint hivatali titkokat képező információkat próbált kicsempészni a határon, amelyeket unokaöccsétől, az FM-ben dolgozó Kiss Elemértől szerzett be. Az iratok kijuttatása után ő is Ausztriába kívánt szökni. A szervezkedésbe a Kiss Ferenc bíröndjeit és őt magát is kijuttatni segítő öt tagú társaságot (Dewath, Bedő, Francsik, Miksics, Schnierer) is bevonták. Kiss Ferenc az FM-perben a XXVII. rendű vádlottként szerepelt, unokaöccse pedig XXVI. rendűként.

²⁸ BFL Nb. 3417/1948. V-86000/40. dosszié. GRÜ jelentése 14106. o.

²⁹ BFL Nb. 3417/1948. V-86000/40. dosszié. Munkaprogram 14013. o.

Nagy Imrétől olyan utasítást kaptak, hogy a vizsgálatot ne terjesszék ki a minisztérium egészére.³⁰ A rendőri nyomozás így csupán az állattenyésztési, az állami birtokkezelési, a kísérletügyi, a vízügyi és a szakoktatási főosztályokra terjedt ki.

A letartóztatások és a BM-közlemény közötti időszakban született a Tájékoztatási Iroda változást hozó határozata, és ennek közvetlen hatásaként tartották meg az MDP KV 1948. június 30-ai ülését³¹. Vajda Imre Tervgazdaságunk fejlődése c. cikkében³² már július 4-én az FM-et okolta azért, hogy a mezőgazdaságban hiányosan érvényesül 1948-ban a tervszerűség.

Július 20-án született meg Rákosi feljegyzése a minisztérium átszervezéséről, illetve a személyi változásokról is, megelőlegezve a várható ítéletet.³³ Öt nappal később a Szabad Nép már közzétette a Belügyminisztérium közleményét az FM-ügyről, a 62 letartóztatásról.³⁴ Július 28-án készült a rendőri összefoglaló jelentés „A földművelésügyi Minisztériumban elkövetett szabotázs cselekmények, idegen hatalom javára megkísérelt kémkedés és ellenforradalmi szervezkedés” tárgyában.

Szeptember 1-jén közölte a sajtó, hogy elkészült a vádirat az FM-perben, amelyet Dr. Gyarmathy István néppügyész terjesztett be.³⁵ Ő azzal indokolta a vádlottak által elkövetett cselekmények súlyosságát, hogy Magyarország agrárjellegénél fogva a legfontosabb népgazdasági ágat szabotálták, és „gazdasági válság előidézését akarták előmozdítani a fennálló államrend megdöntésére”.³⁶ Az intézmény szereplőinek lejáratását célozták a párt lapjában megjelenő, az eseményeket napról napra követő cikkek. A Szabad Népből megjelenő írásoknak már a szalagcímei is „beszédeselek” voltak.³⁷

---

³⁰ BFL Nb. 3417/1948. V-86000/40. dosszié. Feljegyzés Rajk részére 14115. o.

³¹ MOL M-KS 276. f. 52/2. ő. e. Központi Vezetőség ülése

³² *Szabad Nép*, 1948. július 4.

³³ MOL M-KS 276.f. 65/296. ő. e. Rákosi Mátyás titkári iratai 3-36. o.

³⁴ *Szabad Nép*, 1948. július 25.

³⁵ *Szabad Nép*, 1948. szeptember 1.

³⁶ BFL Nb. 3417/1948. 1. doboz Vádirat 374y. o.

³⁷ *Szabad Nép*, 1948. július 25., 3: Sikkasztott, szabotált, kémkedett a Földművelésügyi Minisztériumban a „Pártonkízüliek Blokkja”, *Szabad Nép*, 1948. július 29., 5: Állatállományunk tudatos tönkreteléséről vall „vitéz” Ottó Ernő, *Szabad Nép*, 1948. augusztus 3., 7: Újabb kémközpontot lepleztek le a földművelésügyi minisztériumban, *Szabad Nép*, 1948. szeptember 18., 7: Az állami ménes tenyészlóvak elpusztultak, mert az „ellenőrök” széna helyett autót vásároltak, *Szabad Nép*, 1948. szeptember 31., 4: Még a kolorádó-bogáron is kerestek az FM panamistái, *Szabad Nép*, 1948. október 12., 7: „Politikai kalandorok, de egyben közönséges bűnözők”.

A per tárgyalása alatti újabb koncepcióváltást pedig az bizonyítja, hogy ítélethirdetésnél a XXVI., XXVII. rendű vádlott (Kiss Ferenc és Kiss Elemér) az I. rendű vádlotthoz hasonlóan életfogytiglani fegyházbüntetést kapott.³⁸ Ez arra utal, hogy az ügyben végül a külföldi „imperialista hatalmaknak való kémkedés” motívumát nagyították fel.

A MINISZTERIUM ÁTSZERVEZÉSE – SZEMÉLYI ÖSSZETÉTEL AZ FM-BEN 1945 UTÁN

Az FM politikai összetételének és a tisztviselők gazdasági nézeteinek vizsgálata 1945 után azt az állítást bizonyítja, hogy az FM-ügynek hosszú előzményei vannak. A minisztérium nem volt mentes a politikai csatározásoktól, bár az FM 1945 után hagyományosan kisgazda érdekeltségű tárca volt, és 1948 előtt nem tartozott a kulcspozíciók közé a Magyar Kommunista Párt számára.

A minisztériumok megtisztítására azonban az MKP-nek kezdettől fogva megfontolt taktikája volt. Hasonlóan ahhoz, ahogy az erőszak szervezeteket is kezdettől fogva a párt ellenőrzése alá vonták, 1945–1948 között a minisztériumokat fokozatosan megszállta a politikai rendőrség. A párt fő módszere az volt, hogy az államvédelem kötelékébe tartozó személyeket helyzetet el tömegesen a különféle minisztériumokba, ezenkívül az államvédelem szolgálatába kényszerítette a különböző minisztériumban dolgozó kommunisták egy részét, esetleg más pártok tagjait és pártonkívülieket.

Nagy Imre idejében a Magyar Kommunista Párt négy fontos osztályvezetői pozíciót töltött be.³⁹ Az FM-ben dolgozó MKP tagok folyamatosan informálták a Pártközpontot a minisztériumban folyó ügyekről. Az SZDP szervezetén belül a többi párttal való kapcsolattartás Daniska József „kriptokommunista” feladata volt.⁴⁰ Róla teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy az ÁVO-val 1946 óta kapcsolatban állt, és két beépített ügynöknek (egy „Havasi” és egy „Gömöri” fedőnevű

---

³⁸ BFL Nb. 3417/1948. 1. doboz Nb. IX. 3417/1948/30 számú ítélet (elsőfokú ítélet).

³⁹ Kotzián Emil elnöki főosztályvezető, Lázár Vilmos termelési főosztályvezető, dr. Makkay Gábor tervgazdasági osztályvezető, valamint Zámbo Ernő állami birtokkezelési ügyosztályvezető által. PIL 274. f. 25/95. ő. e. 1948. február 3. 28. o. Bővebben: Cseszka Éva: Adalékok a Földművelésügyi Minisztérium megtisztításához. *Valóság* XLIX. (2006) 2. szám. 88-105. o.

⁴⁰ PIL 283. f. 27/45. ő. e. 12. o.

ügynököknek) rendszeresen jelentést tett az FM-ben tapasztalható „visszaélésekről”.⁴¹ Az előbbieket alapján megállapíthatjuk, hogy a kommunista erőszakszervezetek kezdettől fogva tisztában voltak az FM-helyzettel, a perben szereplő vádak témájában pedig általában sajtótámadást is indítottak.

A minisztérium nem kommunista dolgozói ellen a propagandában a harc korán elkezdődött. Több újságcikk támadta a Földművelésügyi Minisztériumot több tisztviselője, illetve igazolása miatt,⁴² a többi politikai ellenfelekhez (Mindszentyhez és Kovács Bélához) hasonlóan. Az FM politikai összetételéről tudjuk, hogy a tisztviselők többsége az 1945-ös kisgazdapárttal szimpatizált, de a Rákosi-féle szalámitaktika miatt bomlásban levő párttal 1947-ben már nem tudott azonosulni, így nagy része pártunkívüli lett (és maradt a per idejéig).⁴³

Kovács Béla minisztersége idején próbálták a kommunista pártot pozícióiból visszaszorítani, Kotzián Emil főosztályvezetőt például leváltotta a miniszter. Ezt Farkas Mihály Rákosinak írt levelében nehezményezte, arra hivatkozva, hogy „több minisztériumban egy kommunista hajsza indult meg, ha nem állunk sarkunkra kiszórják embereinket”.⁴⁴

TISZTOGATÁSOK AZ FM-BEN

A változó politikai helyzetnek megfelelően az FM-perbe fogott tisztviselőket vezető posztjukról már 1948 elején (néhányukat már 1947 második felében) elhelyezték. 1948. január elején a Magyar Kommunista Párt az FM-ben is akart szervezeti változásokat, amiben a kisgazdák egy része – nem minden ok nélkül – kommunista előretörést látott. Az FM-ben elsősorban

⁴¹ Daniska nyíltan hirdette is magáról, hogy bárkit az Andrassy út 60-ba tud csukatni. ÁBTL 3. 1. 9. V-19423 Daniska József és társai 14. o.

⁴² Például *Szabad Nép*, 1946. július 27. és *Föld és Szabadság*, 1947. november 11. Végh Zoltán miniszteri osztálytanácsosról.

⁴³ A minisztériumi pártok vezetői: Antal Béla államtitkár az FKP részéről, Daniska József az SZDP, Szendy Moldován László az NPP, valamint Kotzián Emil az MKP részéről. Érdemes megfigyelni, hogy közülük kettő (a hajdani szociáldemokrata és a kommunista) szerepel a perben, Szendy pedig szintén ez idő tájt esett tisztogatás áldozatául.

⁴⁴ PIL 274. f. 25/95. ő. e. 1945. december 3.

Perneczky Béla⁴⁵ eltávolításáról és a szakoktatás átszervezéséről született döntés.

Ennek előzményeként Nagy Imre házelnök az MKP megbízásából 1947. decemberében Szabó Árpád földművelésügyi miniszterrel tárgyalt az FM átszervezéséről. A tárgyalásokat követően Szabó egy szűkebb kisgazda grémiumnak (Dobi Istvánnak, Gyöngyösi Jánosnak és Bárányos Károly volt miniszternek) beszámolt az átszervezés tervéről. Bárányos határozottan ellenezte az átszervezést, mivel úgy vélte, ha a kommunisták megszerzik a szakoktatást, a „marxizmust fogják tanítani”. Ebben a helyzetben Szabó Árpád megígérte, hogy ha az SZDP-frakció melléje áll, nem hajtja végre az átszervezést.⁴⁶

A minisztérium átszervezésével az MKP Káder Osztálya részletesen foglalkozott, minden FM-dolgozó múltjáról, ideológiájáról, politikai hovatartozásáról rendelkezett információval. Olyasfajta információval, amelyet később felhasználtak.⁴⁷

A per előkészítésének időszakában sor került a minisztériumi pártfrakciók megtisztítására és több párttag kizárására. Az FM-per vádlottai közül Mersich Imrét a Nemzeti Parasztpárt, míg Klinger Pált a már egyesült MDP zárta ki soraiból. Az SZDP-ben 1948. március 12-én született feljegyzés 12 személy kizárásáról „peyerista” voltuk ürügyén.

A folyamatosan egyre inkább balratolódó helyzetnek megfelelően 1948. április 9-én már döntés született arról, hogy a politikailag megbízhatatlan személyeket el kell bocsátani a minisztériumból, a javaslat szerint április 20-ig, két lépcsőben.⁴⁸ Első körben 49 embert javasoltak elbocsátásra, második körben pedig 128-at. Rákosi július 20-i – a Tájékoztató Iroda határozata utáni – feljegyzésében maga is ennyit, a vádlottakkal együtt 267 főt jegyez meg, mint eltávolítandót.⁴⁹ A perben egyébként nem csupán „pártonkívülieket” vádoltak meg, hanem szociáldemokratákat, illetve nemzetiparasztpártiakat is.⁵⁰ A kommunisták perbe való bevonására valószínűleg csak a logikai szál biztosítására volt szükség, őket másodfokon

---

⁴⁵ Perneczky Béla (1903–1993): jogász. 1946–1948 között a Földművelésügyi Minisztérium osztályvezetője. Az 1948. júliusi FM-per I. rendű vádlottja, a perben életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték.

⁴⁶ ÁBTL 3. 1. 5. O-9290 Bárányos Károly 78-79. o.

⁴⁷ PIL. 274. f. 13/7. ő. e. PIL 274. f. 25/95. ő. e. 1948. április 15. 57. o. és uo. 1948. február 3. 28. o.

⁴⁸ PIL 274. f. 25/95. ő. e. 51. o.

⁴⁹ MOL M-KS 276. f. 65/296. ő. e. Rákosi Mátyás titkári iratai.

⁵⁰ A vádlottak 23%-a volt párttag 1945–1948 között rövidebb-hosszabb ideig, és ugyanilyen arányt mutat az elítéltek pártállása is.

felmentették. Többségében a már előbb említett ÁVO-jellemzéseknek megfelelően alakult a vádlottak sorsa, egy-két kivételtől eltekintve.

Az FM MKP szervezetének 1948. április 12-i aktívaülésén Keresztes Mihály, Alpár Zoltán, Magyary Beck Vladimír szintén a tisztogatásokat és az FM átalakítását tárgyalta.⁵¹ Valószínűleg ők adtak tippeket az elbocsátandó tisztviselőkről. Közös véleményük szerint elsősorban azokat kell elbocsátani, akik helyettesítése semmi nehézségbe nem ütközik, majd azokat, akik „reakciósok”.⁵² Javaslatuk hasonlít a végleges feljegyzéshez, amely július 20-án született meg a minisztérium átszervezéséről, illetve a személyi változásokról, Rákosi tollából.⁵³ Az előterjesztést az MDP Titkársága 1948. július 21-i ülésén tárgyalta meg Gerő tolmácsolásában. „A Titkárság megbízta a Szervező Bizottságot, hogy a személyi kérdésekről döntsön. S. Szabót külső helyre kell kihelyezni, és helyébe Bencsik kerüljön a Parasztpártból.”⁵⁴ A Szervező Bizottság 1948. július 23-i ülésén elfogadta a Káder Osztály javaslatait.⁵⁵

Dobi István FM-miniszter körrendeletében ugyanezen a napon „a Földművelésügyi szolgálat demokratikus szellemének biztosítása érdekében” azonnali hatállyal rendelkezési állományba helyezett 122 tisztviselőt, köztük 2 osztályfőnököt, 11 minisztertanácsost, 10 miniszteri osztálytanácsost.⁵⁶

Az FM tisztogatása és a kommunista pártnak megfelelő átalakítása nem állt meg ezen a ponton. Szász Béla – aki 1948 végén került az FM-be, a sajtóosztály élére – visszaemlékezésében részletesen leírta, hogy az FM-be bekerülésekor a személyzeti osztály, a gépkocsiosztály, az ellenőrzési csoport, valamint az üzemgazdasági osztály élén ÁVH-s tisztek álltak.⁵⁷ Az ÁVH-s tisztek kémhálózatot építettek ki a minisztérium különböző osztályain, együttműködtek a korábban bejuttatott ÁVH-ügynökökkel, és közvetlen kapcsolatot tartottak fenn az ÁVH központjával. Az FM-per után a

---

⁵¹ PIL 274. f. 25/95. ő. e. 65-66. o.

⁵² A „reakciós” kifejezés értelmezése Révai József megfogalmazásában a következő volt: „reakciós az, aki antikommunista”. *Szabad Nép*, 1945. július 22., Révai József cikke, valamint Révai József: *Élni tudunk a szabadsággal*. Szikra, Budapest 1949. 8-14. o. Később ez alatt már nem csupán „antikommunistákat” értettek, hanem a „nem kommunistákat”, illetve azokat a kommunistákat, akik a „sztálini kurzussal” nem azonosultak.

⁵³ MOL M-KS 276. f. 65/296. ő. e Rákosi Mátyás titkári iratai 3-36. o.

⁵⁴ MOL M-KS 276. f. 54/5. ő. e.

⁵⁵ Ennek értelmében Lázár Gyula, Balla Alajos, Raab György és Szócs Pál került az FM-be. MOL 276. f. 55/11. ő. e. 4. o.

⁵⁶ MOL XIX-K-1-i 1. d. (Személyzeti Főosztály iratai.)

⁵⁷ Szász Béla: *Minden kényszer nélkül*. Európa, Budapest, 1989. 111. o.

tisztogatás évről évre tovább folytatódott. 1948 végén Dobi államminiszterre avanszált, Csala István, az új földművelésügyi miniszter alatt pedig Keresztes Mihály államtitkár révén már a kommunista párt dirigált.

NÉHÁNY A LEHETSÉGES KÖVETKEZTETÉSEK KÖZÜL

1945 után a Földművelési Minisztérium megtisztításának leglátványosabb aktusa a tisztviselők ellen lefolytatott ún. FM-per volt. A perben 84 főt állítottak a bíróság elé, valamint 35 tanút hallgattak ki a tárgyaláson. A vádlottak száma a „körítés” fontosságát jelzi, hogy az „összeesküvés” pert hatásosabbá tegyék a közvélemény előtt. A 84 vádlott közül a Budapesti Népbíróság ítéletében 64 főt szabadságvesztésre ítélt, közülük három főt (Perneczky Béla, Kiss Ferenc, Kiss Elemér) életfogytiglan tartó szabadságvesztésre. Másodfokon a Népbíróságok Országos Tanácsa az elsőfokú ítéletet enyhítette, 17 személyt mentett fel a vád alól, 15 személy ítéletét helyben hagyta, 32 fő ítéletét pedig döntően csökkentette, minden bizonnyal azért, mert ez időre a minisztérium átszervezése már lezajlott.

Az FM-per kitűnő példa arra, ahogy 1945 után az MKP leszámolt ellenzékével, és átvette a közigazgatásban a hatalmat. A nyomozószervek segítségével már kezdettől fogva gyűjtötte az adatokat, hogy azt a megfelelő pillanatban felhasználhassa. Így minősült át a gazdasági rendellenesség tudatos szabotázzsá, a baráti összejövétel szervezkedéssé, a külföldiekkel való kapcsolattartás kémkapcsolattá. A források azt igazolják, hogy a kékcédulás választások után a kommunista párt a mezőgazdasági szervezetekben is elkezdte az arányosítást, és egyre nagyobb teret követelt magának. A vádlottak többségét tehát már ekkor háttérbe szorították.

1948-ra részletes ÁVO-jellemzések álltak a hatalomra jutott kommunista párt rendelkezésére a tisztogatás megkezdéséhez. A minisztérium átszervezésének és a személyi változásoknak a vizsgálata azt is megmutatta, hogy mindkettő lezajlott volna a KOMINFORM-határozat nélkül is. A per megtervezésében, lebonyolításában és kimenetelében ugyanakkor kétségtelenül szerepe volt a Tájékoztató Irodának, mintegy végső lökést adva a per kivitelezésének.

